VIKTOR GRMOVIĆ

Majka priča

70

VIKTOR GRMOVIĆ

MAJKA PRIČA

PRIPOVIJESTI IZ BOSNE

Nagrađeno u natječaju Hrvatskoga Književnog Društva sv. Jeronima godine 1938.

JERONIMSKA KNJIŽNICA

UREĐUJE DR JOSIP ANDRIĆ

IZDAJE HRV. KNJ. DRUŠTVO SV. JERONIMA

KNJIGA PET STOTINA PEDESET I TREĆA

IZDANO MEĐU IZVANREDNIM JERONIMSKIM IZDANJIMA ZA GODINU GOSPODNJU 1939.

TISAK NARODNE TISKARE U ZAGREBU

MAJKA PRIČA

Putovao sam odnekale i nisam mogao da odolim srcu, a da se ne svratim na Rabić — na groblje. Povrh niskih grobnih humčića, iznad kamenitih ploča, kraj kojih straže mramorni spomenici i drveni križevi, izdižu se visoki hrastovi. Poredao se hrast do hrasta pa se uhvatili u kolo i pružaju sliku lijepog uređenoga gaja. Kroz hrastovo granje i lišće često ćarlijaju povjetarci, a često urlaju i oluje, pa uvijek nad grobovima lebde ili tihe šuštave uspavanke ili gromovite himne uskrsnuća.

Mnogi prijatelj i mnogi dobri znanac sniva tu vječni sanak. Pozdravio sam ih i zastao sam kraj groba majke, koji se nalazi nekako u sredini groblja, nešto niže male trošne kapelice. Svi smo je zvali majkom, jer je svima bila dobra kao rođena majka. Zastao sam i zagledao se u hladnu mramornu ploču i čekam, da li će se kroz nju da nasmiješi ono umiljato staračko lice, obrubljeno starinskom maramom, da mi odvrati pozdrav. Nema je, još spava. Do nje počiva pod teretom mramorne ploče i teškoga granita njezin sin Mato.

Stojim pognute glave. Molim se za njezinu dušu, za dušu svoje majke i za sve duše.

Jutros sam se vozio željeznicom sa Ljupljanice. Juri vlak niz one zmijolike serpentine i zavoje, a ja stao kraj prozora pa uživam u gledanju pitomog brežuljkastoga kraja. Između brežuljaka, okićenih šljivicima, njivama, travnjacima i vrtovima, izdigao se brijeg, pokriven po vrhu gustim hrastovim gajem poput ogromne kacige. I koliko sam se god puta vozio ovuda, uvijek su mi oči sjetno počivale na tom gaju, koji skriva u svojim sjenama groblje. I uvijek sam osjetio živu želju, da poletim

onamo gore i da se odmorim od dalekog puta u njegovoj hladovini.

I evo me tu. Nad glavom mi šušti lišće uspavanku, svježe ljetno lišće, a pod nogama šušti suho lanjsko lišće. Iz tog šuštanja kao da razabirem šuštav starački glas. Nestaje groblja, nestaje vremena, i duh mi se razigrao pa preskače granice i vremena i prostora te gleda, kako se redaju poznata i nepoznata lica, davni i skorašnji događaji....

*

Soba je u polumraku, samo je oko stola svjetlije radi petrolejske lampe, koja baca po njemu i oko njeg žućkasto svijetlo. Oko stola posjedalo nas je više komšija i komšinica. Srčemo kavu i pušimo. Čuje se jednolično kucanje starinske drvene ure s utezima, koju je dobila majka na poklon od svog pokojnog prasvekra, kada se vjenčala. Između srkanja kave i dima duhanskoga pada po koja riječ. Najednom se majka uhvati jednom rukom za usta, a drugom položi fildžan na astal pa se poče da smije, ali onako tiho i od srca, kako je to svojstveno samo starim ženama starinskoga kova.

Svi pogledasmo u nju. Znali smo, da se prenijela duhom nekamo u stari vakat, onamo unazadak pedeset—šezdeset godina, i da je vidjela koji svoj doživljaj iz onih vremena, koji ju je eto natjerao na smijeh. Očni joj kapci zatreptaše, a ispod njih se istisnu nekoliko suza. Kašljucnu nekoliko puta pa se zaveze u svoje uspomene.

»Bilo je baš ovako sijelo u kući moga prasvekra u Kreševu. Bio je on čovjek kršan, ali slijep. Oslijepio zar od starosti. Bilo mu je oko devedeset godina. Kuća je bila puna djece. Ja sam se istom bila udala, a djeca su mu bila od tri sina i tri snahe. Stari je vazdan molio, pa bi okupio oko sebe unučad i ona su ga morala da prate u molitvi. Kad bi se obnoć probudio, uzeo bi krunicu i na glas molio.

Djeca ko djeca. Znala su, da on moli za svakoga komšiju, koji umre, pa bi mu svaki dan javljala da je umro ovaj ili onaj (a čovjek živ), pa kada bi ih stari pozvao, da se pomole za pokoj duše njegove, ugursuzi bi udarili u smijeh i razbježali se.

»Ja sam taman ovako kao vas večeras poslužila goste kavom, kada se stari nešto strese — zar je bio možda zadrijemao — pa izvuče iz njedara krunicu, prekriži se i glasno reče: »Za pokoj duše pokojnog Jože Buvide!« Znate, bio mu to neki dalji rod. Kada stari izgovori, da će se pomoliti za pokojnog Jozu, — ko djeca ga bila prevarila, da je Jozo umro (a Jozo sjedi među nama živ), — mi udarismo svi u grohotan smijeh, a Jozo samo što problijedi evo ovako ko zid. Stari se zar dosjeti jadu, pa prekide započetu molitvu, nakašlja se i ljutito promrsi: »Opet su me prevarili — alčaci i nevaljalci...« A bio je dobar, — pokoj mu duši! — ne bi djeteta ni čvokom darnuo.«

Iza toga se majka uozbilji, lijeva se vjeđa dublje spusti preko oka kao obamrla, desno joj oko jače zatrepta, drhtavim prstima pređe preko tankih usana pa nastavi:

»I Jozo problijedi kao zid. I hoćete li vjerovati, sutradan se razbolje, pa danas-sutra, i leže u postelju i više se ne diže... Eto tako ga se to kosnulo. Pokoj mu duši...«

Društvo se za vrijeme majčine priče bilo malo stišalo, pa pošto popi kavu, ponovno oživlje. Jedni su htjeli da se kartaju, a drugi su predlagali, da igraju šaha. Ravnatelj se Mato razmahao svojim orijaškim rukama i nešto se razjunačio pa poziva sve na partiju šaha.

»Večeras sam u formi, pa ću vas sve matirati.«

»Samo nemoj pomicati figure objema rukama,« pecnu ga Frano.

»I kad jednu figuru maknete, nemojte se i ostalim prstima dotikati drugih figura,« bocnu ga sučevka, a cijelo društvo prasnu u smijeh.

Ravnatelj se malo naljuti, a majka ih poče sve prekoravati da su to sve — Bože mi prosti — vražje igre, pa nadoda:

»Kod nas se u Kreševu nije kartao pošteni svijet, nego samo dangube i propalice — ne budi primijenjeno. Na sijelima se pričalo i igralo sakrivanja prstena ili »ja se srdim na te«, dobacivanjem maramice ili kakve druge igre. I onda je svijet bio zadovoljniji. A sada udarilo sve u kartanje i u nekakve mode, pa ti nema dvije familije, koje nisu zavađene. Eno spomenuh vam pokojnog Jozu. Kada je umro, bilo mu je oko stotinu godina, i u cijelom Kreševu nije bilo duše, koja bi se mogla na njega potužiti. A nije ni on bio cijelog života svetac. Znao je i on za šalu. U kolu bi poigrao, dok je bio mlađi, i zapjevao bi. Ali uza sve to živio je pošteno i radio svoj kovački zanat. Bio je snažan kao gora, da bi se mogao porvati i sa medvjedom. A bilo je u našim šumama mnogo medvjeda. Jednom ti otišao pokojni Jozo u šumu u drva, pa sio pod jednu bukvu, da se malo odmori. Taman savio i zapalio cigaru, kada se iza njega niz potok poče rušiti kamenje. Misli Jozo — tako nam je kasnije pričao — bit će da su nečije koze pa se nečega preplašile pa zar bježe. I nije se bio prevario. Vidje, kako niz potok projuri stado koza, preskačući preko kamenja. Proletješe koze, ali odozgor niz potok još se uvijek nešto valja i ruši kamenje. Ali kroz štropot kamenja razabra Jozo i nekakvo mumljanje, koje je bilo slično dalekoj grmljavini tamo negdje iza planina. Pridiže se Jozo, da bolje razmotri stvar, kada ima šta i vidjeti: ogromna medvjedina spušta se niz potok mumljajući i rušeći kamenje pred sobom. Jozo protrnu pa se prekriži i samo što je imao još vremena, da se prihvati za bukovu granu i izvere na nju, kada ispod njega protutnja medvjed. Jozo se bio pritajio i zaustavio dah. Još je dugo čuo mumljanje i štropot kamenja, a onda se spustio sa grane, pa što ga nose noge poče trčati i sve okolo naokolo, da

se ne bi opet sreo s medvjedom i vas zadihan i znojan stiže kući živ i zdrav ... — Eto taki je bio Jozo, — pokoj mu duši!«

Stane malo majka, da odmah opet nastavi:

»Onda bi bili junaci i poštenjaci. Sačuvaj Bože, da bi kogod komu šta ukrao. Taj nije mogao živ opstati. Morao se pokupiti i otići u svijet. Onda se ni noću nisu kuće zaključavale, niti su se morali udarati katanci na podrume i magazine. Nije to bilo kao danas, kada ne smijemo ostaviti na avliji ni drvceta. Ako ga ostavimo preko noći, ujutro ga više nema. Pa još da nemamo onakoga ćuku, kao što je Hari, pokrali bi nam sve iz kuće ... Baš sam zaboravila zaključati štalu, jer i sijeno kradu,« prekide majka pričanje pa ustade, dohvati svijeću sa ormara, upali je i čuli smo, kako silazi niz skaline u avliju u zimsku noć i kako zatvara i zaključava vrata. Na dvorištu je lajao Hari, a majka ga je nešto marškala, — sigurno je od dragosti skakao oko nje i smetao joj pri hodu, kao da joj nisu na onako velikom snijegu dosta smetale one široke crne dimije.

Mi smo osluškivali, šta ona radi i kuda hoda, a Frano je izašao na verandu i zovnuo je, da se ne bi prehladila po ovakvoj studeni.

»E, baš je studeno, djeco,« primijetila je majka, pošto je otresla snijeg sa papuča i utrnula svijeću.

Franjo je nato izašao i viknuo sluškinji, da skuha čaj, — i pričanje se nastavilo.

»Ima svijeta, pa mu je duša ukrasti. Ljetos nam neko pokrade med iz pčelinjaka. Rekosmo to prakaraturu Ivi, a on nam savjetova, da ne prijavljujemo policiji i da nikomu ništa ne kazujemo o krađi. Bilo je prošlo dosta vremena iza toga, i mi smo skoro bili i zaboravili na krađu, kada eto ti jednoga dana prakaratura Ive, pa mi viknu još s avlinskih vrata: »Majko, daj mi muštuluk!« — »Ma ka-

kav muštuluk,« ozvah se ja iz kuhinje. — »Jakako već muštuluk,« opet će Ivo pa nazvavši mi »hvaljem Isus« uniđe Frani u kancelariju. Ja za njim, a on razveza da priča, kako nikomu ništa nije spominjao o krađi meda, ni ukućanima ni komšijama. Kada ti jutros sjedi on u kafani kod ćuprije, a u kafanu dođe onaj hamal sa štacije, pa čim spazi Ivu, odmah mu dobaci: »A je li, prakature, nađe li tvoj parok lopova, što mu pokrade med?« — »Jakako već nađe,« odbrusi mu Ivo. — »A koji to bješe, molim te,« neprestano pita hamal. — »A ko bi drugi bio, ako ne ti,« njemu će Ivo. — »Nemoj da se šališ,« uvrijeđeno će hamal. — Skupi se oko njih svijet, a naiđe i stražar, onaj brkonja. Hamal se htjede da razjunači, a Ivo se okrenu brkonji pa će mu onako izdaleka: »Molim te, gospodine, daj mi nešto rastumači: Prije mjesec dana pokralo mi med...« — »Zašto nisi prijavio meni?« upada mu u riječ brkonja. — »Pa čekaj, molim te, gospodine, dok ti sve ispričam... Elem, pokralo mi med, a ja se ušutio, pa ne rekoh to ni ženi ni sinu ni komšiji, ama nikomu, pa eto ni tebi, je l' de... Pa šta misliš, je li iko osim mene mogao znati za tu krađu?« — »Pa naravski,« isprsi se brkonja, »znao je i onaj, koji je ukrao.« — »Eto, gospodine, ja ovome,« i pokaza na hamala — »isto tako velim, a on meni: Jok« — Moj ti se hamal uzvrpoljio pa gleda da se izvuče, ali brkonja se dosjeti jadu pa zovnu obojicu na karaulu. I hamal sve lijepo priznade: kako je ukrao, koliko i šta je uradio s medom. I eno odleža, šta je zaslužio.«

Zakašlja se majka od dugog pripovijedanja. Pređe razgovor na slične događaje, pa Frano spomenu, kako je u Brusnici pokraden med seoskom knezu, pa kako je knez sazvao ljude u birtiju i rekao, neka se kradljivac javi, jer da će mu biti bolje. Kada se niko ne javi, onda se knez naljuti i reče težacima, da malo pričekaju, dok donese pčelu,

pa će pčela pronaći onoga, koji je odnio njezin med. Neki mu se težaci nasmijaše, a neki Mijo dobaci mu posprdno: »Donesi ti hiljadu pčela, ne će ni one naći tvoga meda.« Knez ga samo ošinu pogledom i htjede nešto da kaže, ali se predomisli i ode po pčelu. Za kratko se vrijeme povrati knez pa opomenu prisutne, da se samo drže mirno, i pčela će već naći svoj med. Ispusti knez pčelu. Svi se ušutiše, pa se lijepo čulo, kako pčela zuji po sobi. Najprije poletje prema svijetlu pa stade zujati naokolo i najednom se stiša zujanje negdje u kutu. Prođe nekoliko trenutaka grobne tišine, kada najednom neko viknu: »Evo pčele na Mijinu šeširu!« U isti tren Mijo skoči i potrča prema izlazu, a knez dreknu: »Držite lopova!« Zadržaše Miju i pronađoše na njegovom šeširu nekoliko mrlja od meda. Mijo morade priznati sve.

Eto tako je pčela pronašla lopova, završi Frano i prepusti drugima, da i oni ispričaju svoje zgode i nezgode.

Tako bi se redale priče i doživljaji do u kasnu noć.

* * *

Oboli Frano i morade potražiti lijeka u slovenačkim planinama.

»Eto, a ja nikada nisam bila bolesna.« govorila bi majka posjetiocima iza Franina odlaska, »hvala Bogu i Blaženoj Gospi. Istina, sada se desi, da nekada dobro ne čujem, i to je sve. Čitam ja još sasvim dobro. Nisam išla u školu pa ne znam pisati, a ne znam ni čitati pisana slova, ali štampana znam, jer su nas fratri u Kreševu naučili, da znamo čitati iz molitvenika. Kako rekoh — nisam bila nikada bolesna, a eto u sinove mi udarila bolest. Eno pokojni Mato umrije u najljepšim godinama. Obori ga grudobolja. I Anto je bolestan. A eto i Frano mora svakog ljeta da se liječi. Kćeri su — hvala Bogu — zdravije. Vrgle se zar u mene, a muška se djeca

vrgla u pokojnog oca. Kada je Frano bio malešan, bio je zdrav i jedar. Možda mu je i dugo školovanje pokvarilo zdravlje. Ženskadija nije išla u školu pa je ostala zdravija.«

Sjedjeli bismo na dugačkoj verandi, koja se pružala duž cijele kuće, u kojoj je bila župnikova kancelarija, kuhinja, smočnica i još dva-tri sobička. Na drugoj strani dvorišta bila je druga kuća sa sobama za stanovanje. Verandu je zastirala vinova loza, koja bi se svake godine okitila sočnim grozdovima. Između obje kuće bilo je prostrano dvorište, a nasred dvorišta žalosno se njihao zakržljao bor. U dnu dvorišta bile su gospodarske zgrade i naslagani hvatovi drva, a iza njih se prostirala bašća sa šljivikom. Ljeti i u proljeće cijeli je život tekao na dugačkoj verandi zastrtoj vinovom lozom. Tu bi župnik i majka primali goste i stranke, tu bi se ručalo i večeralo.

Sjedeći na toj verandi društvo je vodilo razgovore o svemu i svačemu. Tu bi majka za ljetnih mjeseci iznosila pred svoje goste crnu kavu, davala im savjete i saopćavala im svoje brige. Ispričala im je sav svoj život, svoj i svoje porodice. Tužila bi im se, kako Anto ne uči, i kako Frano ne čuva svoga zdravlja. A kad bi o tome završila, prešla bi na težake i služavke: Kako težaci nisu više onakvi, kakvi su nekada bili, te kako joj služavke raznesoše sve iz kuće, jer nemaju ni stida ni obraza. Pogotovu su se sada, otkako nema Frane, uzobijestile, pa se ne može s njima izaći na kraj. Nju varaju, a pred velečasnim (zamjenikom Franinim) nemaju straha. Jedina, koja je još nešto valjala, bila je Ivka. Nije se baš mnogo razumjela u kućne poslove, ali je barem bila poslušna. Što bi joj god rekli, sve bi učinila. A eto sirota nastrada. Udade se za dobro stojećeg seljaka. Lijepo je živjela neko vrijeme, ali kasnije poče je čovjek biti, i ona pobježe od njega.

Pravo je govorio fra Grgo: ko ne zna slušati, ne zna ni zapovidati,« završila je majka priču o Ivki i odmah rastumačila fra Grginu rečenicu: »Da je Ivkin čovjek slušao zapovijedi Božije i crkvene, znao bi on, kako treba i zapovijedati u kući, pa mu ne bi žena pobjegla.«

Majka nadoveza nekoliko događaja iz fra Grgina života pa dometnu, kako mu je uz ferije često ministrirao Frano, dok je bio još školarac. Jednoč bio Frano nešto okasnio, a fra Grgo bio već obukao misno ruho pa ga čeka u sakristiji. Kada je napokon stigao Frano, fra Grgo mu ne reče ništa, ali je zato čitav sat govorio tihu misu. Pošto se Frano vratio s mise kući, zapitao je majku, da li ona znade, kakav je to danas svetac, kada je fra Grgo onako dugo i svečano govorio svetu misu. Majka nije znala, da je baš kakav osobiti svetac, pa je jednom zgodom zapitala fra Grgu. Fra Grgo joj je odgovorio: »Kaži onom tvome nevaljalcu, da je onda bila svetkovina svete Točnosti.« Pri tome se bore na majčinom licu izgladiše, vjeđe joj življe zatreptaše, a iz oka joj izmili jedna suza, koja se skliznu niz tanki nos i kanu na dimije. Iza toga pređe desnom rukom, isprepletenom staračkim žilicama, preko očiju, nakloni glavu, uvijek omotanu maramom po starinskom običaju, pa se zanese u daleka sjećanja.

Sigurno se sjetila, kako je s pokojnim Matom otišla u Radunice kod Žepča, pa u Brusnicu, jer joj je rano bio umro čovjek. Sobom je vodila i najmlađeg sina Antu, dok su joj se kćeri bile već poudavale, a Frano je bio nakon svršenih nauka rekao mladu misu. Sjetila se, kuda je sve selila sa pokojnim Matom, dok se on ne razboli i ode Bogu na istinu. Poslije smrti Matine prešla je Frani. Kao u ogledalu poredaše se pred njom slike iz života njezine djece: njihova teška služba, teška i lijepa, — lijepa,

jer je posvećena Bogu i bližnjemu. Koliko je preturila straha, dok su joj sinovi za najžešćih ljetnih vrućina i za najljućih zimskih mećava obilazili bolesnike. Gleda ih opaljene od sunca, oblivene znojem, prokvašene kišom, zasute snijegom. Mukotrpan im je bio život, zato će im biti velika nagrada na drugom svijetu. Gledajući one slike po zidovima, koje su prikazivale »ujake« u turskim odijelima, u čakširama, s fesovima na glavi, s dugim čibucima u rukama, pomisli: kroz kolike li su borbe i nevolje oni prolazili, izginuli i pomrli u radu za Boga i narod, ali još i danas su živi u duši narodnoj i gore na nebu. Tako su i Mato i Frano pošli njihovim stopama. Eto, baš ovdje, na ovoj sjenastoj verandi skupljao je Frano sve viđenije građane i ostale župljane, pa je tu s njima osnivao društva i stvarao planove za rad. Eto tu se osnovala sva naša društva i pjevačka i potporna i privredna. Koliko li su samo noći proveli tude u dugim raspravama i razgovorima. I štogod su osnovali, opet je sve palo na Franina leđa, da to dalje proširuje i uzdržava. Znala je majka, da će to naškoditi njegovu zdravlju, ali znala je, da je to sve za slavu Božju i dobro naroda. Pa eto Frano uvijek hoda po nekakvim sjednicama, skupštinama, pa skuplja pjevače, vježba ih, traži članove, osniva zadrugu za štednju i zajmove, pati se i muči i eto ozbiljno obolje i ode u sanatorij. A kada se vrati, opet će nanovo početi raditi, kao što je i prije radio. A majka će moliti i dalje Boga za njega i za njegov rad.

* * *

Vrati se Frano oporavljen. Majka je bila upravo na misi. Klečala je po svom običaju u klupi pred Gospinim oltarom i molila krunicu. I sve joj se nešto motalo po glavi, kao da je Frano došao, i to je prekidalo u molitvi. Pisao joj je bio, kao da će danas doći, ali je ona držala, da će doputovati večernjim

vlakom, kojim se inače vraćao sa svojih oporavaka. A baš je danas fra Anto nešto otegao s misom. I propovijed mu je bila preduga. Voli majka, kada misnik lijepo polagano govori misu pa oteže s pjevanjem i dugo propovijeda, voli ona sve to, ali eto danas joj se čini, da se to oduljilo više nego što treba. Iza mise se požurila u župni dom, kao da se bojala, da ne zakasni. Kad ona uniđe u gornju kuću, gdje su stanovali, vidi nekakve putničke kovčege i vidi, da je red poremećen. Odmah pomisli, da je došao na ručak kakav svećenik, jer su vrlo često dolazili k njima župnici izbliza i izdaleka na ručak i na konak. Nije to bilo za nju neobično, ali joj je baš danas nekako drugačije. Zato se brzo preobuče i sađe u kuhinju. Kako uđe u kuhinju, učini joj se, da u kancelariji neko razgovara s fra Antom. Učini joj se glas poznat, baš kao da Frano govori. Ama nije još došao, osvjedočavala je majka samu sebe. Zaviri u kancelariju — i vidi: zbilja došao je Frano. I kako je samo rumen u licu, i kako se oporavio! Žurnim staračkim koracima zaplićući se u široke crne dimije prikuči se Frani i mucajući od veselja i dragosti zagrli sina. Zatreptaše joj staračke vjeđe i suze joj kanuše niz izbrazdane obraze, a Frano sa zahvalnošću i strahopočitanjem poljubi majčine suze.

»A sada se čuvaj, i nemoj ići po sjednicama i skupštinama,« završi majka, pošto je ukratko izvijestila Franu o važnijim stvarima, koje su se dogodile u kući iza njegova odlaska.

»Kako ću se — molim te — čuvati, kada me evo već zovu na deset strana?« odvrati joj Frano pokazujući na rpu papira, što mu je čas prije bio predao fra Anto.

I opet otpoče život po starome: služavke su bile poslušnije i urednije, seljaci su dovozili bolje natovarene vozove sijena i drva. To je majci bilo drago, samo se ljutila, što je Frano opet počeo osnivati ne-

kakve odbore za proslavu hiljadugodišnjice hrvatskoga kraljevstva i odlaziti na sjednice. Bojala se za njegovo zdravlje. I doktor joj je govorio, neka ga ne pušta po noći na sjednice, ali je Frano morao da vrši svoju dužnost. Uvelike se radilo i spremalo, sve je bilo zaposleno — i staro i mlado. pa je i župnik morao da bude na svome mjestu.

A kada je i to sve prošlo: i pripreme i sama proslava, pa kada je majka na verandi u društvu svojih komšija i komšinica pretresala proslavu, blaženo se smješkala i suze ronila od ganuća.

»Eh, u svome životu nisam vidjela ovakve ljepote i mirno ću moći umrijeti, kada sam doživjela onakvu svečanost,« govorila je majka.

A i drugi su s ushićenjem govorili o onim tisućama seljaka i seljakinja, građana i gospode, što su se bile slegle na trgu. Onoga velikog dana slijevale su se u grad nepregledne povorke iz najdaljih sela. Bijela ruha snaša i djevojaka, okićenih nizama dukata i srebrnog novca, iz daljine su se svijetlila, a iza njih se redali muškarci u svojim blještavim zorkama i vezenim košuljama. I sve je to bilo uredno i veselo, poplavljeno vrpcama i trobojkama, a nad svime su se orile trube vatrogasne glazbe. Ljudi su plakali od miline i oduševljenja. Pa kada se prije svete mise popeo na uzvišenu tribinu fra Mirko pa iz šume barjaka pogledao na more naroda oko sebe, usne su mu zadrhtale, oči mu se orosile, pa se prenio duhom na sveto Duvanjsko polje u davnu davninu i gleda velebno slavlje hrvatskoga naroda i krunisanje prvoga kralja hrvatskoga. Gleda sve to, i kako gleda svojim duševnim očima, onako to saopćuje moru naroda pred sobom muškim i kićenim riječima. Sve se oči prilijepile uz fra Mirka, sve se duše rastvorile njegovim riječima i prepustile se njihovu zanosu, pa se vinule u slavom opjevane dane. Kada se fra Mirko opet povratio iz onih slavnih zlatnih vremena pa ih opet sve spustio na ovu tvrdu

suncem obasjanu zemlju, bilo im je teško oko srca, ali su im se čela ponosnije i prkosnije uzdignula, a iz duše im se vinuo zavjet:

»Sve ćemo žrtvovati za ovu našu dragu domovinu!«

More se naroda zatalasalo, glazba je zasvirala »Lijepu našu« i hiljade su zapjevale, da se sve orilo tamo do Plehana pa preko Luga do Markovca i razlijegalo se po šumama Motajice i Vučjaka.

Svima su se oči svijetlile i sva su lica sjala od ushićenja kod opisivanja te velike svečanosti, kakve nisu vidjeli, a Bog zna, da li će je ikada više vidjeti.

* * *

Te je jeseni majka nešto oboljela pa je morala u postelju. I ležala je nekoliko dana. Kada se opet pridigla, govorila je, da se sigurno bila prehladila, jer da ju je i sluh nešto iznevjerio i da ne vidi više onako dobro kao prije.

Nekako na zimu te godine — ili će biti druge godine — oženila je i najmlađega sina Antu, svoju najveću brigu. I otada se malo pogurila.

Kao i dotada nastavila je da vodi brigu o cijelom kućanstvu: da se brine, koliko je koja seljanka donijela jaja, da li su cure udavače obavile svoje poslove, kako treba, da li su kace za šljive u redu, da ne procuri kom, koliko je drva i žita doveženo, koga će ove zime uzeti, da im zakolje svinje i napravi kobasice.

No te je zime počela majku da češće hvata nekakva slabost. Doktor je morao nekada i po noći dolaziti. Došao bi nasmijan i dobro raspoložen pa bi majci govorio šaleći se po svome običaju, da nije ništa, da se umorila radeći kakav pretežak posao, ili slično, dok bi Frani spominjao nekakva latinska imena, a ostalim bi prijateljima prišapnuo: »Starost,

— nije šala — devedeset godina...« Propisao je vino malagu za ojačanje srca.

Kada bi se pridigla, tužila bi se, kako bez nje nema reda u kući, kako kuharice sve rasipaju, pa mora ona ustati, da opet dovede sve u red. Osim toga se tužila, kako je sluh izdaje, ali ipak da radi toga nije potrebno da leži.

Onda dođe zima s velikim snijegovima, i doktor naredi majci, da se mora čuvati i da ne smije izlaziti iz kuće. To je majci bilo vrlo mučno, pa je u pô šale govorila, kako je doktor hoće prije reda da otpremi na drugi svijet. Doktor bi joj isto tako u šali i smijući se odvratio, da će joj dozvoliti da izlazi, ako bude poslušna, i pri tom bi joj zaprijetio prstom. Međutim se počeše pojavljivati nekakve omaglice i nesvijesti, pa i sama majka uvidje, da mora slušati doktora, a znala je, da joj želi samo najbolje.

Ležeći u postelji prebirala bi zrnca krunice ili čitala molitve, štampane krupnim slovima, iz kožnatog molitvenika. Kada bi je posjetile susjede, tužila bi im se, da na jedno uho više ništa ne čuje. Glas joj je počeo slabiti, ali je lice postalo oblije i rumenije. Kapak lijevog oka spuštao se sve niže i niže kao obamro. Doskora pa nije mogla više ni kroz naočale čitati. Sada joj je preostala samo još krunica i izgovaranje molitava, koje je znala napamet. Često su je obilazile i časne sestre, pa im se tužila, kako joj je žao, što ne može da sluša svetu misu, a tako bi rado, da barem još jednom prisustvuje misi. No zato se svaki dan pričešćivala. Iz dana u dan slabila je sve više. Za hranu je prestala mariti, pa je i ukućane i doktora stajalo muke i truda, da je nagovore, da štogod okusi. Srce je slabilo sve više, pa nije pomagala više ni malaga, i doktor je morao da uštrcava razne injekcije. Nesvjestice su trajale sve dulje i dulje, dok jedne noći ne zapade u tako duboku nesvijest, da je doktor

morao upotrebiti najjača sredstva. Ali ni ona ne pomogoše, i majka više ne dođe k svijesti. Jutros se bila pričestila, a cio dan nije ništa okusila, i tako je usnula i prešla u drugi život.

Oko majčina lijesa skupilo se seljaštvo i građanstvo, bogato i siromašno, staro i mlado. Sve je to došlo, da je isprati do njezina zadnjeg počivališta. Po smrznutom snijegu kretala je duga, crna povorka, kakve Rabić možda nikada nije vidio. Zvona su tužno jecala, molitve su romonile kao kapi suza, »miserere« je raznosio hladan vjetar, a u zakovanom lijesu držale su sasušene ruke grčevito krunicu i smiješilo se staračko lice, onako osebujno, kako se znadu da smiješe samo majke starinskoga kova.

LUDI MARKO

»Evo dukat! — Evo forinta! — Drži, Marko!« vikala su djeca idući iz škole i trčeći za čudno odjevenom pogurenom spodobom, koja je nosila na leđima punu vreću te od djece primala pružene kamenice, pa one plosnate i glatke pomno trpala u jednu malu vrećicu, koja joj je bila obješena o vratu, a ostale ljutito odbacivala.

»Evo još dukat! Evo para!« vriskala su djeca smijući se, skupljajući po cesti i jarcima kamenice i dodavajući ih Marku.

Pogrbljen pod teretom pune vreće šepesao je Marko Vidić po prašljivoj cesti. Od glave do nogu bio je odjeven odnosno umotan u nekakve dronjke neodređene boje, koji su zapravo bili krpe, nakrpljene jedna na drugu. Čupavu glavu pokrivala je vunena kapica, ispod koje su preko ušiju i po čelu padali čuperci sijede kose. Noge su mu bile obuvene u neku vrstu papuča, skrpljenih od svakojakih zakrpa, koje su stvarale oko Marka prave oblake prašine.

Tako je klipsao Marko žureći se iz grada. Gradska su djeca počela zaostajati i odlaziti svojim kućama, a seoska su djeca sa svojim torbicama neumorno za njim trčkarala. Tako će ga pratiti sve do njegove kolibe nakraj Grčice.

Cijelo lice Markovo bilo je obraslo sijedom bradom. Raščupani brkovi zastirali su mu usta. Sve je to bilo neuredno, zamazano, i da dva zelenkasta oka nisu onako čas tužno čas prestrašeno pogledala naokolo, teško bi bilo razaznati, da je ta

spodoba ljudski stvor. Svatko bi bio prije rekao, da je to pripitomljeni medvjed nego li čovjek.

Takva smo ga mi djeca gledali dan na dan, i ljeti i zimi, i po kiši i po suncu, uvijek u istim dronjcima, s punom vrećom na leđima i sa torbicom o vratu, kako klipše kroz naš sokak i hiti izvan grada. Takva smo upoznali i zapamtili, pa kako nikada nije na nas vikao, niti smo ga ikada čuli govoriti, držali smo, da je nesamo lud, nego i nijem.

Kô djeca — nismo se zanimali za njegovu prošlost. Više nas je zabavljala njegova zdepasta, nezgrapna spodoba u onim čudnovatim dronjcima. Zavirkivali smo i u njegovu kolibu tamo nakraj Grčice iza ćuprije. Bila je spletena od prušća, oblijepljena blatom i balegom. Na zatvorenim vratima bio je nekakav starinski zarđali katanac, pa smo zavirivali kroz otvor, koji je služio kao prozor. Koliba je bila puna raznovrsne starudije pa je ličila prije na kakvu ropotarnicu, nego li na ljudski stan. U jednom je kutu bila kamara krpa i slame, to mu je sigurno bila postelja. Po ostalim budžacima bile su rpe razbijenih tanjura, prošupljenih šerpa i limenih kutija. Kraj »postelje« bio je uza zid prislonjen stari izlomljeni sanduk, pun malog plosnatoga kamenja, a to je sigurno bila njegova blagajna.

Jedne večeri, kada su u našem sokaku pred svakom kućom lipe zamirisale, a mi dječurlija trčeći preko ćuprijica i preskačući hendeke lovili krijesnice i lijepili ih na čelo, čuo sam, kako je baba Ruža sjedeći na klupi pred kućom doviknula Julki Tosunovoj, da su ludog Marka opet napastovala djeca. I mi se umirismo, prestadosno trčkarati i galamiti pa se okupismo oko klupa, da bolje čujemo, šta je to bilo s Markom. Kako je dan bio dosta sparan, to je sada na večer bio izašao sav svijet pred kuće i posjedao po klupama, da se malo rashladi i podivani s komšijama.

Dok su tamo iza vrtova i šljivika, po močvarama i baruštinama razvili žablji zborovi svoje gromoglasno kreketanje, išla je od klupe do klupe, od kuće do kuće. kroz naš šor priča o ludom i nijemom Marku.

*

Tamo daleko, gdje se plave visovi Majevice, nad kojima se za ovakvih ljetnih noći najsjajnije blistaju zvijezde, žubori kroz gudure i provalije potok Šiboštica. Sada, kada je ljeto, žubori umjereno, samo gdjegdje protiskujući se kroz stijene glasnije zašumi, ali kad se provale ljetni oblaci ili kada se spuste jesenske kiše, onda huči i buči, kida stijene i kamenje, lomi i nosi sve, što zahvate njegove nabujale i uzburkane vode. Po visovima i bregovima s obje strane potoka raštrkali se planinski kućerci: neki nahereni i klimavi, kao da će ih prvi vjetar strovaliti u guduru, drugi opet nešto čvršći, ali niski i prilegli uz kameniti brijeg, kao da ih je strah onih visina, na kojima ih učvrstiše žuljevite ruke, i onih provalija, što ispod njih zjaju. Samo dolje naniže, gdje se preko potoka prebacuje vijugava cesta i gdje se raširilo malo polja, eto tude bijelila se lijepa zidana kuća s dućanom i birtijom, iza koje se poredale crijepom pokrivene staja, magaza i druge gospodarske zgrade zatvarajući svojim zidovima prostrano dvorište. Tu je gazdovao gazda Marko Vidić. Smjestio se u ovu kotlinu, u koju su se s okolnih puteva spuštali putevi i staze, i ovdje se sastajali kao niti ogromne paučine, a u čvorištu tih niti, gdje su se svi ti putevi i sve te staze sastajale, zasio gazda Marko poput kakvog pauka i dočekivao svakoga, koji bi se spuštao s okolnih brda u dolinu. Tu se bio smjestio prije nekoliko godina, a još nitko nije pravo znao, odakle je došao. Dok su jedni nagađali, da je rodom iz Brčkog ili Donje Mahale, drugi su spominjali Bugojno i Gornji Vakuf kao

njegova rodna mjesta. Na koncu to je svejedno. Marko se utaborio tude, i svatko je morao proći tuda i njemu se svratiti, jer nadaleko nije bilo niti dućana niti birtije.

Potijesan dućan s niskim stropom bio je nakrcan raznom robom, koja je seljacima potrebna. Odmah kraj uskih ulaznih vrata stajala je rastvorena vreća soli, a do nje na malom sanduku limena kanta gaza (petroleja), koja je bila na pola otvorena. Po tezgi su bili poredani razni omoti pamuka, žutog platna, nekoliko kutija šećera, jedna glava šećera, dvije staklene posude sa slatkišima i šećerlemama. Za tezgom je sjedio poguren gazda Marko pišući nevještom rukom po nekakvom papiru, što ga je bio otrgnuo od omota, u koji su bila umotana klupčad debeloga konca. Okrupna glava pomicala se u pravcu pera, koje bi kod svakog slova zapelo i zabolo se u hrapavi papir, pa bi Marko svaki čas odizao glavu, prinosio pero do ispod nosa i prstima lijeve ruke trgao iz pera sitna vlakanca grubog papira. Onda bi tintom zamazane prste brisao o crne suknene čakšire i nastavljao svoj teški posao mrljajući po papiru nekakve znakove, slične slovima i brojkama.

Široka su se ramena uzdizala i spuštala, kao da odižu kakav teški teret. Slagao je nekakve račune, a to je bio mučan posao za njega. Kada bi glavu odigao, namreškalo bi mu se čelo uzdužnim borama ispod smeđe ošišane kose, kojom je obraslo čelo do sredine. Velike bi se oči još više izbuljile gledajući u pero gotovo tupo, ali kad bi pero očistio, pa se nagnuo, da nastavi svoje pisanje, bljesnuo bi u njima neki čudnovat zelenkast sjaj kao u mačka kada šćapi miša. Crte ugojenog lica bile su bez ikakvog izražaja, a smeđi brkovi, koji su mu zastirali usta, uza svu svoju bujnost nisu podavali ni trunka muževnosti tome bezizražajnom licu. Me-

dutim produljena i široka obrijana brada mjesto odlučnosti utisnula je cijelome licu nešto pohlepnoga i gramzivoga.

Katkada bi se zagledao u uska i niska vrata, koja su vodila iz dućana u malo prostraniju prostoriju, koja je služila za birtiju i kafanu. Tu je uza zidove bilo poredano nekoliko stolova s desetak stolica i klupa. Za jednim su stolom sjedjela dva seljaka i pila rakiju iz čokanjčića. Jedan je neprestano nešto mrmljao zapličući jezikom, a drugi se još trijezno ogledao prema dućanskim vratima i laktom gurkao svoga druga:

»Eno ti gazda slaže račune...«

»Ima u Andrije još dunuma — više, nego u gazde računa...« mrmljao je drugi.

Uto se na dućanskim vratima pojavi nekakvo stvorenje poput sjene s drugoga svijeta. Oko bedara do iznad koljena visjele su prljave krpe nekadašnjih platnenih gaća, ispod kojih su se crnjele tanke sasušene noge, prekrivene nečistoćom. Zamazana izderana košulja s rukavima do lakata visjela je na pogrbljenim leđima kao na poljskom strašilu. Na prsima je bila razdrljena i otkrivala je rutama obrasla izbočena rebra. Iz otrcanih rukava stršile su dvije tanke i slabe ruke. Jedna je ruka držala drenov štap, koji je imao pri vrhu tri paroška u obliku križića. Ispod sijede neuredne kose, koja je stršila preko ušiju i padala niz čelo, piljila su dva silna crna oka nekuda neodređeno, a između njih se izbočio krastama posuti nos.

»Eto ludog Tadije...,« upozoriše nekako u isti čas seljaci iz birtije gazdu Marka.

Međutim je ludi Tadija odigao desnom rukom štap prema Marku i mucajući kroz nos povikao:

»Šalje me kralj iz zemlje Maoče...«

Marko je bio problijedio, drhtavom rukom pokazao nekuda preko dvorišta i dreknuo:

»Hajde u kuhinju Anici, neka ti dade ručak...«

Ludi je Tadija iskreveljio pomodrene usne i poslušno se udaljio iz dućana.

»Andrija, jesi li vidio ludog Tadiju?«

»Jesam, Pero...«

Zametnuše razgovor ona dvojica u birtiji.

»A znaš li ti, Andrija, čije je ovo bilo očinstvo, gdje sada sjedi Marko?

»Znam, Pero... Tadijino...« promuca Andrija.

Iza toga nastaviše šaptati spominjući rakiju pa nekakve račune, potpise, mjenice, pa kako je Marko nakon dvije-tri godine, otkako se bio doselio, najednom postao gazda, premda jedva znade pisati, a nije imao baš nikakvih para.

Tada je Marko — valjda dovršivši svoje račune — ustao iza tezge i unišao u birtiju — pa zapitao smješkajući se:

»Eh, hoćemo li, Andrija, još po jednu?«

Andrija se kao stao nećkati, ali ga Pero bocnu spomenuvši mu babu, a Marko je međutim ni nečekajući odgovora natočio dva čokanjčića.

Tako je i Andrija kao i mnogi drugi polako, stopu po stopu, ali sigurno zakoračio Tadijinim putem.

Ljetno je doba, blizu je žetva. Marko ima pune ruke posla. Čas dođe koja snaša, donese sepetić jaja, postavi ga pred Marka na tezgu pa zabugari:

»Pričekaj nas, gazda, ako Boga znaš, tamo, dok padne snop. Ne ćemo ti oteti tvoje...«

Marko prima sve, što mu se donese.

Iza te snaše eto nekakvog bosonogog i gologlavog dječačića:

»Gazda Marko, evo ti majka šalje kajmaka i masla, da mi dadeš soli i zejtina...«

Marko šalje dječaka u kuhinju Anici, vagne nešto malo soli, nalije zetina u praznu bočicu od mastike, nešto zapiše pa predaje robu dječaku. Uto

eto opet nekoga u dućanu. Tako se nastavlja po cijeli Božji dan.

Marko daje robu, prima jaja, sirove, kokoši i sve, što mu se donese, pa bilježi na nekakve papiriće, koje natiče na dugački klinac iza svojih leđa. Radi mirno smješkajući se. Samo se katkada razljuti pa zagalami:

»Zar ti nije dosta, što te čekam već dvije godine dana, a ti sve odgađaš i zavlačiš? Raskućit ćete me. Dobar sam i predobar. Drugi bi vas već davno predao sudu...«

»Kuda bismo dospjeli, da nema Marka?« tješili bi se dužnici među sobom šapćući tobože, ali tako glasno, da ih i Marko čuje. »Duša ti je ono od čovjeka...«

A Marko je punio svoje koševe i magazu kukuruzom i pšenicom, slagao usoljene sirove, u kante lijevao vareno maslo, sve to u ime čekanja na otplatu duga. Išarane cedulje strpljivo su se slagale jedna na drugu, samo bi rijetko kada koju od njih Marko strgnuo i poderao. Radi njegova strpljivog čekanja ljudi nisu mogli da dosta nahvale njegovu dobrotu.

Marko je bio udovac i imao jedinca sina Mirka, koji bi samo ljeti dolazio ocu, a onda bi opet odlazio. Dao ga otac na školovanje. Mirko bi često pomagao u dućanu i birtiji, dok bi se otac bavio na poljima sakupljajući ljetinu i obilazeći guvna svojih dužnika. Bljedolikom i krhkom dječaku kao da nije prijala dućanska sparina i rakijski smrad, pa je svaki put željno očekivao očev povratak, da se uzmogne što prije zaletiti na nasmiješene livade i mirisava polja. Ocu to nije bilo pravo, jer mu je bilo draže, da sin sjedi u dućanu i prodaje robu te slaže račune.

»Od toga se živi, a ne od šetanja i tumaranja po poljima i šumama,« znao bi Mirka podučiti.

Kako je Mirko bio rano ostao bez majke, nije pravo ni znao, što je to majčina ljubav i kakva je majčina briga. Njega su već za najranijeg djetinjstva vodile i odgajale tuđe ruke. Otac je nastojao uvijek da odabere između žena, koje su dolazile u službu, takve, koje će barem približno znati zamijeniti majku. Začudna je bila ljubav toga čovjeka prema sinu jedincu, toga čovjeka, koji nije poznavao ništa drugo do li svojih poslova, kojemu je bio novac početak i svrha svega. Služavke je izgonio jednu za drugom, jer nijedna nije dosta nježno postupala s Mirkom, jer se nijedna nije dovoljno brinula za Mirka, premda je svaka na sve moguće načine nastojala da se održi u kući takvoga gazde. Nije Marku bilo toliko stalo do dobre kućanice, koliko do Mirkove čuvarice i odgojiteljice. Tako je Mirko prelazio iz jednih ruku u druge, dok ne dođe u kuću Anica.

Anica je bila neka daljna rodica Markova. Siromašna, ali poštena i vična svima poslovima i kućnim i dućanskim. Otac joj se bavio seoskom trgovinom, dok nije propao, i tada došao Marku. da ga zamoli za pomoć. Pogodili su se, da Anica vodi Markovo kućanstvo, da mu pomaže u svim poslovima i da se brine oko Mirka. Kod Marka će imati sve, a osim toga će Marko za nju ulagati u jednu banku stanovite svote, koje će joj dobro doći pod stare dane.

Iako je bila ostarija djevojka, ipak se Mirko priljubio uz nju kao uz drugu majku. I u dućanu se snalazila kao i sam Marko, a u račune se još i bolje razumjela. Kada bi Marko odilazio na put, odilazio bi bez briga, jer je znao, da radnju ostavlja u dobrim rukama.

Tako je mogao i Mirko često pratiti oca na njegovim ljetnim putevima. Marko je svakog ljeta iza žetve obilazio svoje dužnike po okolnim brdima i selima i sakupljao zajedno s begovskim suba-

šama i poreznim »šekutorima« od koga »varićak«, od koga dva ili više u ime otplate duga ili u ime svoga strpljivog čekanja. Tako su seljaci naučili da uz trećinu i desetinu ostavljaju na stranu i »varićake« za gazdu Marka. Gdje bi na tim svojim pohodima stigao na ručak, tamo bi i ručavao, a gdje bi omrknuo, tamo bi i noćio. Marku je bilo to pravo agovanje, a Mirko bi se na tim izletima i putovanjima oporavio te raznim iskustvima obogatio. Sada je istom razumio, što to znači, kada seljak dođe ocu u dućan pa mu rekne: »Daj mi, gazda, oku žita, a ja ću ti iza žetve dvije.« Pa to znači od tovara dva tovara! Bilo je tu i veselja i teferića, ali je bilo i žalosti i suza. Mirkovo nježno srce znalo bi se rastužiti radi sirotinjskih suza, ali bi ih opet zaboravio gdjegod na guvnu navrh brijega, gdje bi se na žarkom suncu i na brdskom vjetru orile pjesme i vrtjeli janjci na ražnju.

Marko je s onim svojim bezizražajnim licem vagao pšenicu, raž i do čega je stigao, te svaki dan po tovar ili dva otpremao u svoju magazu. Kod kuće je Anica sve primala i točno bilježila, da ni sam gazda ne bi bolje radio. Na jesen iza branja kukuruza ponovilo bi se isto, a nakon toga bi Anica imala jedva snage, da spremi zimnicu. U takvim naporima počele su je svake godine izdavati sile sve to više. Pobolijevala bi dan-dva, a onda bi se opet pridigla, da se razmaše u radu po kući i dvorištu, magazi i dućanu. Svladavala je bolest u sebi, ali je bolest bila jača od njezine volje. Teško bi joj bilo prepuštati kuću kojoj god seljanci, koju bi joj gazda pribavio, da joj bude od pomoći. Ali joj je slaba bila ta pomoć. Kada je osjetila, da je sile ostavljaju postepeno ali ozbiljno, zamolila je kroz veze u grad u bolnicu.

»Ne budali! Kakav liječnik, kakva bolnica!« brecnuo bi se gazda na nju. »To ti stoji grdnih para. . .«

A kada bi mu spomenula svoju zaslužbu, koju je ulagao za nju u banku, — kako joj je barem govorio — onda bi mu se ugojeni obrazi zalili krvlju, počeo bi vikati, da ga želi baciti u troškove i na prosjački štap.

Anica bi se nakon toga smirivala i prepuštala sudbini dižući bolne poglede prema raspelu.

Polagano je dogorjevala svijeća njezina života. Jednoga dana, kada je osjetila svu pustoš svoga mukotrpnog života, kada joj je pred oči iskrsnula njezina uzaludna požrtvovnost za udobnost gazde Marka, koji je njezinu krv sisao i isisao, kriknu iz dubine duše za pravdom, za smilovanjem ponovno tražeći svoj krvlju zasluženi novac:

»Vrati mi zdravlje moje! . . . U tebe su moje pare . . . Kupi mi zdravlje . . .«

Njezinu razočaranu i ojađenu dušu uzbunila je tolika gorčina, da je na bezdušnika sasula takve kletve, kakve mu možda dotada nije nitko izrekao. Ni svećenika joj nije dao dovesti ispričavajući se velikom daljinom. Prevarena, izrabljena, opljačkana gušila se Anica u svojoj krvi ridajući i cvileći. Izdišući i zazivajući ime Isusovo bila joj je posljednja misao, da će možda ta njezina žrtva, ako ikome, a ono zasigurno Mirku biti jednom od koristi.

Nakon Aničine smrti navalio je njezin otac na gazdu Marka, da mu izruči Aničinu zaradu. Marko mu je pokazao bančine knjižice, koje su glasile na njegovo ime uvjeravajući i njega, da je Aničin novac potrošen za liječenje.

Za neko vrijeme zapeše poslovi u Markovu gospodarstvu, ali se opet pomakoše, iako vođeni nevještim rukama. Gazda Marko, koji je dosele pio rakiju samo kod svojih dužnika — razumije se besplatno, poče domala ispijati čokanje svoje vlastite

rakije. Omamljen i raznježen rakijinim djelovanjem spominjao bi sa žalošću Anicu, palio svake godine s pobožnošću svijeće na njezinu grobu i kitio ga svisvetskim cvijećem. Pa kada joj je dao podići skroman kameni križ, držao je, da joj se odužio za sve njezine muke i napore i da je umirio svoju savjest. Mislio je, da će i svijet u tome vidjeti njegovu velikodušnost prema običnoj služavci.

Kada je Mirko, još uvijek dječačić, slabašan i suhonjav, poslije Aničine smrti došao opet jednom kući, nije prepoznao ni kuće ni svoga oca. Po kući nered i zaostalost. Kuću su dovele do rasula svojom nevještinom bogzna odakle dotepene služavke. Koševi neprozračeni, magaza onečišćena i memljiva. U klanici glib od đubreta. Marva oblijepljena sasušenom balegom. Sobe za stanovanje blatne i smrdljive. Oca Marka zatekao je u birtiji rumenih, otečenih obraza, izbuljenih vodenih očiju, kako pije s nekakvim pijandurama. Premda je sutradan Marko nastojao da sve povrati u staru kolotečinu, bila se u Mirkovu dušu uvukla od prvog prizora nekakva gadljivost, pa se nije mogao više otresti tog osjećaja.

Marko je strepio nad sinom, tetošio ga i na rukama nosio, ali sve uzalud. U Mirkovoj se duši nešto prelomilo, nešto ga gonilo i od kuće i od oca. Nigdje se nije mogao smiriti. Po danu bi lutao kojekuda, a po noći se prevrtao i nije mogao zaspati. U sparnoj i zagušljivoj sobi osjećao se još zapuštenijim i osamljenijim, nego li ikada u životu. Žalost mu je tištila srce, i kroz suze bi u mraku nazrijevao lik Anice, svoje druge majke, kako bdije nad njim.

Dječak je venuo iz dana u dan. Nije mario ni za hranu ni za veselje. Kada je iza žetve otac pošao da utjeruje svoje dugove, poveo je sobom i

Mirka nadajući se, da će dječak doći k sebi među svijetom i u vršaćoj vrevi.

Umoran i znojan okupa se Mirko jednoga dana u gorskom potoku. Iza ledene kupke spopade ga groznica, te se otac morade vratiti s njime kući prekinuvši svoj omiljeli posao. Mirko leže, poče trabunjati i tako ostade dulje vremena. Duge i duge satove sjedio bi Marko kraj svoga sina čuvajući ga i njegujući. Zapustio je i dućan i birtiju i ostale poslove. Jednom se zgodom potužio ljudima, da ga je Mirkova bolest toliko zabrinula, da nije mogao ni otići u grad, da podigne kamate iz banke. Eto udarila nekakva bolest na njegovu kuću, uzdrmala je u temeljima, još će i njega spopasti kakva nepoznata boljetica i posvema ga uništiti.

Dovodio je razne babe i narodne liječnike izbliza i izdaleka, koji su kuhali svakojake trave i izvodili nad Mirkom svoje tajnovite obrede. Bio se već spremio, da odveze sina nekom hodži u Lopare, koji je sve bolesti liječio vodom iz sakrivenog vrela u Majevici, za koje nitko nije znao do li njega. Hodža je tu vodu prodavao u malim staklenkama za skupe pare. Pričalo se, kako su slijepi od rođenja progledavali ispirući oči tom vodom, kako su gluhonijemi progovorili perući se tom vodom, kako su nerotkinje zatrudnjele pijući tu vodu. Spominjala se imena bolesnika, kojima nije bilo više lijeka, a kojima je pomogla hodžina voda. Čuo je i Marko za sve to pa je eto odlučio da odvede Mirka tome hodži, da ga izliječi. Dalek je put donle, ali će Marko natrpati u kola sijena, umotati Mirka u jorgane, pa ne će ni osjetiti treskanja kola po neravnom putu.

Te su pripreme trajale nekoliko dana. O tom se vodili razgovori i u birtiji i po selu. Međutim je Mirko ležao žut kao vosak, sasušen kao uveli list, upalih očiju, izgorenih usnica.

Tih je dana obilazila šume nekakva šumska komisija iz grada pa se zadržala na konaku kod Marka. Kada su ljudi čuli o bolesniku i o svemu, što se uradilo oko njega, zapitat će jedan od njih Marka, da li je dovodio liječnika iz grada. Marko mu se samo nasmiješio i odmahnuo rukom, kao da mu je time htio da kaže: kada baba Janja i čuveni Stipo, zvan »Papratlija«, nisu našli lijeka, gdje će ga naći gospoda iz grada? Jedva ga nekako sklonuše, da će platiti neku malenkost liječniku, a liječnika će dovesti njihov kočijaš koji mora ionako u grad radi nekih stvari. Kad je došao liječnik i pregledao Mirka, slegao je ramenima i rukama mahnuo u stranu te rekao nekoliko riječi, kojih nije niko razumio.

»Jesam li vam rekao!« govorio je iza toga Marko onoj gospodi iz šumske komisije. »Gdje će se vaša varoška gospoda razumjeti u naše seljačke bolesti!«

Ipak je poslušao liječnika pa nije vodio dijete hodži u Lopare.

Sjedeći kraj sina i pomalo pijući rakiju provodio je Marko odsada dane. Ni za što se više nije brinuo. Dijete je u bunilu dozivalo Anicu i tražilo je u svojim grozničavim snima po nekakvim skrovitim mjestima. Marko je uvidio, da je jedina Anica znala Mirka njegovati i čuvati kao majka. Ta mu spoznaja još teže pritisnu grešnu dušu.

Gladeći samrtničko lice svoga jedinca, orosile bi mu se suzama oči. Gledajući dijete na samrti osjećao je, kao da je i sam osuđen na smrt.

Jednoga jutra prenu ga nekakva neobična trešnja. Najprije mu se učini, kao da su nekakva teška kola protutnjala pored kuće, pa je iza njih još zamirala mukla tutnjava i zemlja pomalo podrhtavala, kao da se i ona u ranu zoru nečega strašnoga preplašila. Kada se malo razabrao, pomislio je, da je

ipak bio potres zemlje, pa se opet odvalila kakva hridina u Majevici.

Iza tutnjave nasta grobna tišina. Marka nešta spopade za srce, jer mu se učini čudnom praznina i tišina oko njega. Nagnu se prema Mirku. Pogleda njegovo žutkasto lice, na kojem se sledenilo sivo bljedilo. Pomodrele usnice nisu se micale. Oči, napola otvorene, bez sjaja, ukočeno se upiljile u nešto neodređeno. Mirno je ležao nepomičan, ukočen, bez života.

Marko mu pipnu glavu, uhvati ga za ruke i osjeti, kao da iz njih pređe ledena struja u njegove žile. Uhvati ga grč, sledeni se, pade preko sina, a pri padu mu nešto zašumje u glavi, nešto prasnu.

Nađoše ga onesviještena na Mirkovu lješu.

Navališe nekakvi rođaci, niti se znade, kakvi ni otkuda. Pokopaše Mirka na dalekom groblju uz grob Aničin. Prevrnuše cijelu kuću, razniješe sve, što se dalo odnijeti, isprazniše koševe i magazu, kao da su — oprosti im, Bože — sahranili Marka. Iza toga se razbježaše kud koji.

Marko od svega toga niti je šta vidio niti šta čuo. Ležao je nekoliko dana. Na trenutke bi oči otvarao i oko sebe nijemo gledao bez ikakvog razumijevanja. Jednoga jutra, kada je sunce pozlatilo Markove prozore i razasulo svoje zlatne zrake po avliji i po zgradama, prenu se Marko, naglo ustade i skoči kroz prozor u avliju. Sunčano mu zlato zabljesnu oči, pa držeći dlanove ruku pred očima odjuri u magazu, pograbi nekoliko praznih vreća pa istrča s njima opet u avliju i stade zgrtati suncem pozlaćene kamenčiće i trpati ih u vreće. Birao je samo plosnate, okrugle kamenčiće držeći zar, da su dukati. Zgrćući i trpajući u vreće umišljeno blago izletje na cestu, a da ga od ukućana nije nitko vidio. S vrećama na leđima, u košulji i gaćama, bosonog i gologlav odjuri cestom. Zaustavi se kao osupnut na

mostu, ispod kojeg je žuborio potok Šiboštica iskreći se na suncu kao žeženo zlato.

Duga sjena mosta ispružila se preko zlatnoga potoka poput kakvog crnog zmaja. Od nje se Marko preplaši, jurnu preko mosta, otrča cestom prema gradu i nestade ga.

Tako otpoče gazda Marko Vidić novi život . . .

DRVAR LUKA

Dok se Luja, žena Luke Majića, vrzla oko zadimljenog ognjišta i spremala večeru, dotle je Luka izašao na avliju, da vidi, kakvo li će vrijeme donijeti sutrašnji dan.

Po njivama i šljivicima bila je pala srebrna mjesečina, pa se sve bijelilo od njezina sjaja, te se činilo, kao da je pao snijeg. Zrakom je strujila neka studen kao pred Božić, a Božić je još daleko.

Bit će dobre zime, pomisli Luka, pa zaključi, da mu valja sutra u goru u drva, i vrati se u kuću. Sjedajući na svoje staro mjesto kraj ognjišta rekne svoju odluku ženi. Gledajući Luju, kako miješa kukuruzno brašno u provreloj vodi za puru, i promatrajući njezine rano oronule obraze sjeti se, kako je još prije nekoliko godina bilo njezino lice oblo i rumeno, onda, kada ga je prvi put ugledao: Luja je upravo stajala pred otvorenim vratima očinske kuće. Na njoj je bila bijela bjelcata košulja sa šarenom tkanom pregačom. Iza uha se zakitila strukom bosioka. Stajala je tako pred vratima kao kakva svijetla slika, naslikana na tamnome platnu, koja je bila uokvirena okvirom vrata. Lice joj je bilo rumeno od mladosti, a oko usana lebdio joj je lagan smiješak. Crne su joj oči veselo gledale u djecu, koja su po avliji trčala i obijesno vrištala u toplom sunčanom jutru. Bio je upravo mladi Uskrs, pa je Luja držala u jednoj ruci šareno jaje.

Ta slika dovede Luku na misao, kako su slike i uspomene iz prošlosti uvijek obasjane nekim posebnim sjajem, i to i one ugodne i vesele, i one tužne i žalosne. Eto, kako je god svoje djetinjstvo proveo

u sirotinji i nevolji, u svakojakoj muci i patnji, ipak mu postane toplo oko srca, kad se sjeti onih dana. Kako mu je god bilo za života očeva, tako mu je bilo i poslije očeve smrti.

Gledajući svoga sinčića Matu onako odjevena poderanom i blatnom košuljicom, koja mu je sezala do gležanja, kako drhturi kraj pištave vatre, zaveze se u svoje najranije djetinjstvo.

I njega su kao i svu djecu pratile razne bolesti i nevolje, pa ni njemu pri rođenju nisu bile osobito sklone suđenice. Jedva što je prohodao pa ponosno i junački prešao preko dvorišta, preko svog tadanjeg cijelog svijeta, zaletio se odnekuda nečiji gusak s ispruženim vratom mašući krilima kao razbješnjeli zmaj pa ga je pograbio kljunom za košuljicu — upravo ovakovu košuljicu, kao što je na Mati — pa ga je trgnuo tako snažno, da se morao priznati pobijeđenim. Radi tolike sramote bio je udario u glasan jauk i lelek, na što je dotrčala pokojna majka i oslobodila ga od napasnika.

Za njega je onda bio nov događaj svaki korak, svaki doticaj, svaki pogled, svaka riječ, a većina ih je bilo spojena s malim bolom, koji ga je najbolje učio iskustvu. Tako mu se pijetao sviđao, kada bi stao pred njega u svojoj blistavoj odori. Njegovo mu je mirno držanje ulijevalo samopouzdanje. Ali kada mu je iz ruke oteo komad kukuruze i pobjegao, eto opet novog jada. Tako je vjerovao i iskrenosti i prijateljstvu macinom, dok ga nije ogrebla. Divio se sjaju plamena i uživao u njegovoj toplini, dok ga nije opržio. Eh, pa to sve treba da proživi i mali Mato, da upozna život.

Sirova grabova drva pištala su na ognjištu, a to je pištanje izazivalo u Lukinoj duši još veću sjetu.

Kada je malo poodrastao, čuvao je tuđe ovce, išao s ocem u drva, pomagao ocu rezati i sjeći drva, a radio je i po tuđim kućama. Kako mu je god

prijao čobanski život i unosio u njegovu mladost mnogo svjetlosti i miline, tako mu je bio težak i nemio zimski život po tuđim kućama.

Iz tih misli trgnu ga Luja, koja je već bila zgotovila puru, pa je drvenom kašikom vadila iz lonca grudu po grudu pure i slagala ih u drvenu zdjelu. Kad je sve povadila, prelila je puru mlijekom — i večera je bila gotova.

Poslije večere zavukoše se sa svoje dvoje dječice u šuštavu komušinu. Pri zamirućim proplamsajima vatre s ognjišta preporučiše Bogu sebe i svoju sirotinju pa podrhtavajući pomalo od studeni zaniješe se u san.

Brz je i kratak san onoga, koji misli na posao. Tako je i Luku najednom nešto naglo trgnulo i probudilo. Orozovi su u sav glas kukurijekali. Valjalo mu je ustati, makar se pošteno ni odmorio nije.

Bez krzmanja je ustao, opremio kola, upregao volove i krenuo u planinu.

Naglo je odmicao. Brzo je prošao kroz Sokolac, koji je još kunjao u maglenom pamuku i kojemu je mir bunio Luka svojim kašljucanjem i povicima na volove. Prolazeći ispod hridine, na kojoj se kočl stoljetna gradina s oblom kulom, začuje nad glavom drjemovan gugut golubova, koji su imali svoja gnijezda u pukotinama hridine i kule. A i čavke su se već počele javljati svojim čangrizavim čavrljanjem. Pogledavši u visinu na gradinu i kulu sjeti se narodne priče, koju su mu još davno pričala čobančad kraj ovaca: kako je nekad u davna vremena živio neki bogataš, koji je ostavio tri kćeri: Soku, Vranu i Biku, koje sagradiše svaka sebi po jedan grad, i to Soka ponosni Sokolac, Vrana tvrdi Vranograč, a Bika junački Bihać na Uni. Oko imena triju sestara i njihovih gradova spleo je narod vijenac priča, koje su ocrtavale njihove svađe i kavge. Luki nije bilo jasno, zašto su se sestre kavgale i mrzile, kad je svaka imala i lijep grad i mnoga polja i nji-

va i dosta podanika. Eto — on je zadovoljan sa svojom kućicom i sa svojim mukotrpnim radom, a one nisu bile zadovoljne s tolikim imanjem. Ima svakojakih ljudi pod suncem Božjim, zaključio je Luka i potjerao volove uz Dobrenicu.

Sunce je bilo već granulo u svojem jesenskom sjaju, kad je stigao do dobreničkih vodenica. Kroz huku vodeničkih vitlova i kroz žuborenje potoka probijali su se zvukovi zvona — pozdrava Gospina. Stupajući pored volova molio je Luka jutarnju molitvu i primicao se Plješivici. Pred njega izbi odnekale nekakav ugljar, koji je nosio nekoliko pocrnjelih vreća. — »Imat ću barem društva,« pomisli Luka. Uto spazi pred sobom još nekoliko kola iz Žegara i iz Golubića. Svi će u drva u goru. Poredaše se jedni za drugima uzanim putem, koji se poče penjati sve više na više, i doskora zađoše u Plješivicu.

Polagano su napredovali i usput vodili razgovor o svemu i svačemu. Šuma je odisala svježinom i smolom, a zemlja se pušila pod sunčanim zrakama.

Najviše je govorio crni ugljar. Bio je onizak, zdepast, pa je u onom čađavom ruhu bio još nezgrapniji.

Zaustaviše se na jednom malom proplanku, da odmore volove, pa posjedaše po kamenju kraj puta.

»Baš je lijepo, što smo se ovako sastali,« započe ugljar. »Ol rajt, kako vele naši Amerikanci, reda je, da vam se kao vaš šumski kolega predstavim: ja sam Mile Brdar iz Melinovca. Ja sam vam uvijek bio pravi kalavir[1]) pa znam, šta je to bonoton[2]).«

Dok su se jedni smješkali na Miline riječi, a drugi se ozbiljno držali, dotle je Luka zinuo i raširenih očiju gledao u Milu. Zna Luka mnogo tih tuđih riječi — nije bio badava tri godine u soldačiji,

[1]) Iskrivljeno od »kavalir«. — [2]) Iskrivljeno od »bonton« = lijepo ponašanje.

— ali ovakovih nije još nikada čuo. I dok se domišljao, iz kojeg li to jezika Mile izvlači te riječi, Mile je dalje divanio:

»Kolege moje, bio sam ja i s Talijanima u šumi, evo baš ovako kao danas s vama. Oni za svinjsko meso kažu kora[1]), a za kruh vele panj[2]). Ol rajt, kad sam to čuo, odonda ne mogu da jedem niti svinjetine niti kruha, nego mi je najdraži crveni luk s projom.«

Svi se nasmijaše, a ugljar dalje melje, gdje je i s kime sve radio.

»A kada li će započeti našu ličku željeznicu?« uzdahnu ugljar. »Ej, mnoga li bi parica kanula na ljute rane siromašnoga naroda. Sve bi bilo bolje! Ali Madžar . . .«

»Pa šta će tu Madžar?« upade ljutito Luka. »Zar nije ovo carevo?!«

»Eh, brate, Madžar ti upliće svagdje svoje papke,« poče da tumači ugljar, »pa eto i tu. Madžar je kriv, da smo izgubili našeg dobrog starog lugara. Uz sadašnjeg lugara ne može se ni da živi. Na sve pazi. A prijašnji je bio duša od čovjeka. Ako te i uhvati pa vidi, da si sirotinja, a on te pusti. Pa jadnik nastrada. Zakvačio se bio s feršterom, i eno ga skinulo.«

Polagano se provlačila povorka ispod spuštenih kitnjastih grana omorika, kojima su stabla klisnula poput strijela visoko prema nebu. Kako bi se kogod dotakao koje grane, stresla bi se po njemu i iza njega kiša kapljica, i još bi jače zamirisao zrak po smoli. Stisnula se omorika do omorike — ili kako ugljar reče: smrč do smrča — jedna viša od druge, jedna ponosnija od druge. Po strani se raširile prastare bukve s glatkim sivkastim korama. Iz svake bi mogao istesati japiju za cijelu kuću. Drvari

[1]) Iskrivljeno od »carne« = meso. — [2]) Iskrivljeno od »pane« = kruh.

ih ogledaju svojim stručnjačkim pogledima i klade se, koliko bi kubika drva dala svaka od njih. Ali bi ih bilo šteta posjeći. Eto sada se već spremaju za zimski san. Po granama im šušti suho lišće i uspavljuje ih. Posjeći ih sjekirom značilo bi za njih smrt, — tumačio je ugljar — jeste pravu smrt.

»Bio bi baš jazuk[1]),« potvrđuje cigo iz Prekounja, koji se tude našao sa svojim kljusetom.

»Eto cvijeća nema više nigdje, sve je već pomrlo . . . Smrt ga pokosila.«

»Ama da joj je kako izmaknuti,« zamišljeno će neki musliman iz Golubića više za sebe.

»Lako cvijeću,« prihvaća opet treći. »Ono umre zimi, a na proljeće opet oživi, a čovjek umre, pa kao da ga ni bilo nije . . .«

»I car umre,« umiješa se Luka, »ali zato ostaje svijet. Pa kako cvijet u proljeće nanovo procvate, tako će i svaki čovjek opet jednom uskrsnuti.«

U razgovoru stigoše na luke ispod Žestikovca. Pukle pred njima luke, a oko njih se povezale šume kao u kolo. Pogdjegdje stoji nasred luka po nekoliko stabala ili grmova na okupu, a uzduž i poprijeko bijele se po lukama nekakve mrlje. Bijele se nepomične mrlje, kao da su se raštrkala stada ovaca, a kraj njih stoji nijemi čoban bez dvojnica. Ali kad se primakneš bliže tim mrljama i kad izbližega pogledaš onoga čobana, onda se sjetiš: »Pa odakle u ovo doba ovce u planini?« I vidiš, da je to bijelo kamenje, kraj kojega se ukočio truli panj.

Tu se društvo raziđe, te svaki pođe na svoju stranu, gdje je držao, da će naći najprikladnija drva. Tako i Luka krenu malo naviše prema Škipinama pa se zaustavi kraj nekoliko ležika i dade se na posao.

Muklo je odjekivala jeka sjekira probijajući se kroz visoku šumu i odbijajući se od brijega do

[1]) Jazuk = šteta.

brijega, iz uvale u uvalu. Luka je gore na visini jasno čuo svaki udarac drvara dolje niže sebe. Čuo je i ljudske glasove, ali nejasno i isprekidano. Oko njega u blizini nije bilo nikoga. Tako nasamu u onoj planinskoj visini, gdje je bliže nebu, sjeti se, kako su jednoga ljeta otišli neki mladići na Plješivicu, pa kako ih je uhvatilo nevrijeme, te su zabasali, jedan se zagubio, pa su istom nakon nekoliko dana našli u jednoj pećini njegov iznakaženi leš.

Luka se požuri s poslom. Ispod oštre sjekire frcalo je iverje na sve strane, i slagala se cjeplja na cjeplju. Tovareći cjepanice na kola radovao se, kako će ih dobro prodati u gradu pa kako će opet za koji dan u drva. Veseo se stane spuštati s dobro natovarenim kolima. Kako se na osovinama bila već istrošila kolomaz, proizvodili su točkovi trenjem o drvene osovine otegnuto cviljenje, koje se razlijegalo nadaleko i široko. Luka je imao dosta posla i muke čas zaustavljajući izmorene volove, koje su teško natovarena kola gurala pred sobom, a čas opet podmećući ramena pod drva, da se ne bi prevrnula zajedno s kolima.

Upravo je bio sletio niz jednu opasnu strminu i jedva ustavio volove na samoj ivici jezovite provalije pa je stao, da malo odahnu i on i volovi. Brisao je znoj sa čela i lica širokim rukavima košulje. Sape volova naglo su se dizale i spuštale. Volovi su otpuhivali gustu paru na nozdrve, pare su se izvijale iz njihovih oznojenih tjelesa kao iz uzavrelih kotlova.

Pošto se malo odmoriše, dotaknu se Luka prutom volova i glasom, kao da ih moli, pogna opet naprijed: »Haj. maconja, haj sivonja . . .« Sada im je valjalo da prebrde velikiu stijenu, koja se bila izbočila upoprijeko po cijeloj širini. Površina joj je bila isprata i izglađena od bujica i kiša. Volovi su uprli prednjim nogama u stijenu i počeli se ko-

rak po korak da uspinju. Luka je podmetnuo desno rame pod drva, jer su se kola bila sa cijelim teretom nagela na lijevu stranu, pa se je bojao, da se ne prevrnu.

»Nije mi prvina, što ovuda prolazim,« pomisli još Luka, a u taj mu se tren dogodi nešto, što mu se još nikada nije dogodilo.

Vô ljevak bio se već upro o stijenu vršcima papaka lijeve noge i bio je povukao desnu nogu, da se i njome upre, ali mu se lijeva noga okliznula po glatkoj površini stijene. Vô posrnu, potegnu rudu više u lijevo i pade. Vô se dešnjak plahnu, jer ga ruda zajedno s jarmom izdiže. Naherena kola s cijelim tovarom pritisnuše rame Lukino. Luka se maknu, da cijelim leđima zadrži težinu tovara, ali se u tome trenu izvrnuše kola, u svome ga padu zaniješe, njemu se noge izmakoše, i drva ga oboriše na tvrdu stijenu i pritisnuše svojom težinom. Luka osjeti, da mu nešto puče u grudima, ču još nekakav jauk, pod grlom ga podiđe neka toplina. Uprije se rukama o drva, da ih digne, da se izvuče ispod njih stenjući »u ime Isusovo«, ali mu ruke klonuše, a kroz grudni ga koš prosiječe neizreciv bol. Usta mu zali nešto bljutavo i vrelo, smrknu mu se pred očima, i samo još nazrije zadimljeno ognjište i kraj njega dvoje dječice, stisnuto uz majku, kako dršću i plaču. I više ništa niti vidje, niti ču, niti osjeti...

Ostali drvari, kada su čuli izbezumljeni lelek i neobični štropot i lom, pohitiše drugaru u pomoć, ali prekasno. Kada stigoše do izvrnutih kola, nađoše pod drvima Luku, oblivena krvlju. Odigoše kola s drvima s Luke, ali se Luka ne maknu. Teški mu teret zdrobi grudni koš i izlomi rebra. Na otvorena usta još je laptao potočić krvi, a ugasle su oči bile izvrnute.

Mile Brdar vrtio se oko kola i naređivao, šta se ima raditi. Otovariše nekoliko cjepanica s kola i položiše mrtvoga Luku povrh drva na kola pa ga

privezaše, da se ne bi pri treskanju kola omaknuo i pao pod njih. Mile je uzeo prut i potjerao Lukine volove. Maconja i sivonja tužno su prignuli glave k zemlji i povukli olakšani teret.

Kada su se kola s mrtvim Lukom spuštala niz uzani strmeniti kolosjek prema njegovu selu, padao je u dolini prvi mrak, a tamo iza Plješivice žarilo se nebo večernjim rumenilom. Kola su zaškripala još reskije niz strminu i iz daljine javljala njegovim ukućanima svojim monotonim cviljenjem, da ovo posljednji put dogoni Luka drva svojoj kući.

KRVAVI ČOKOT

I.

Gazda Tešan se prevrtao nemirno na mekome dušeku. San ga je nešto rano odbjegao, pa nije mogao da usne. Sparno je bilo u omalenoj niskoj sobi — kao pri kraju ljeta — pa se gazda pomalo i znojio, premda je bio zbacio sa sebe jorgan i pokrio se plahtom od domaćega platna. Tama je vladala u sobi, a po zastorima na prozorima nisu se još bili počeli razabirati tragovi praskozorja. »Nije još hora za ustajanje,« pomislio je gazda Tešan i okrenuo se prema zidu u nadi, da će ipak moći zaspati.

Dosada ga nije nikada morila nesanica, pa ne zna, što mu je ovo noćas. Rakije je popio za večeru svoju običnu mjeru, crne kave nije ni okusio — ama u redu je sve, ali ga ipak nešto uznemiruje. Na silu sklapa vjeđe, sili se da odmjereno diše, kako je to čuo od uče, da je to dobro sredstvo protiv nesanice. I doista zadrijema. Jednolični šum Bosne, koja je ispod kuće tekla, uljulja ga u lagan san.

Kako je dugo prodrijemao u tome polubesvijesnom stanju, koje zapravo nije bilo ni san ni drijemanje, ne bi znao, kada ga prenu nekakav jek ili šum. Možda je vjetar zanio huku Bosne jače prema Tešanovoj kući, ili je možda zašuštalo lišće na starom orahu, koji je širio svoje grane nad cijelom kućom i nad pola avlije, potreseno vjetrovim daškom? Sad je bio budan. Bosna je šumjela običnim jednoličnim šumom ni jače ni slabije, a orahovo lišće nije ni ganulo. Ali uto zaori kroz praskozorno odisanje prirode otegnut zvuk poput trube, koji se

poče da odiže i spušta, pa da se stapa sa šumom rijeke u jedan glas, pa da se opet izvija i pada, kao da se s njime natječe. I taj je zvuk bujao i rastao, dok se nije pred samom Tešanovom kućom razvio u gromki poj iz punine muških grudi.

Čuje Tešan, da to pjeva samo jedno grlo, a pjesma se ori, kao da je pjeva cijeli zbor. Misli Tešan, ko li bi to mogao biti, da u ovo doba prolazi i pjeva. Pozna on svakoga težaka i po hodu i po glasu sve tamo do Dobora i Jakeša. Svi oni ovuda prolaze, ali mu je ovaj glas nepoznat, stran i zanosi malo na tuđinsku melodiju, kao na rusku. A pozna i sve Ruse iz okolice, koji su se ovamo doselili. Ali nije to glas nijednoga od njih. Zar da ustane, pa da proviri?

Stranac je polagano išao, — razabiralo se to po odmjerenom udaranju njegovih potkovica o kamenitu cestu, i pjevao svoju pjesmu, kojom je pozdravljao rijeku Bosnu i svoje rodno selo.

»Eh, to nije stranac,« zaključi Tešan po riječima pjesme.

Malo pomalo pjesma se gubila i na koncu se stopila sa šumom rijeke Bosne u jednolično brujanje.

»A bit će da je kakav težak iz Trnjana ili Božinaca, koji se uputio na vašar u Odžak,« otrese se gazda Tešan i pokuša da još malo prodrijema do zore.

Međutim sve da je gazda Tešan i bio provirio iza zastora, kada se rani prolaznik nalazio pred njegovom kućom, opet ne bi imao od toga ništa. Nazro bi ovisoku spodobu, ogrnutu u nekakvu čugačku kabanicu, s visokom šubarom na glavi, a od lica ne bi bio mogao ništa raspoznati, jer je lice kao i cijeli okoliš bilo prekriveno tamno-sivom presvlakom praskozorja.

* * *

Kada se sunce počelo da pomalja tamo iza zelinjskih brda s onu stranu Bosne, živnulo je dvorište oko kuće gazde Tešana. Momak Spasoja napajao je konje na bunaru, koji su veselo rzali i potresali svojim crnim grivama. Koža im je na leđima podrhtavala. Vrana dlaka bila im je ulaštena, kao da je uljem namazana. Nadaleko nije bilo takvog para konja. Lanjske godine kupio ih je gazda Tešan u Odžaku od jednog bega, čije su zemlje bili kmetovi među se razdijelili, pa mu je od silnoga imanja preostao samo čardak u Odžaku i nekoliko dunuma njiva. Još više nego li sam gazda ponosio se njima Spasoja. Svaki bi put, kada bi izlio vodu iz kofe u napajalište, potapšao po vratu čas jednoga čas drugoga vranca govoreći im pri tome najslađa imena.

Na drugoj strani dvorišta muzla je kravu djevojka Ristana čučeći na zemlji. Kosa joj je u neredu stršila oko glave, kao da se nešto uzbunila. Rukavi požutjele košulje bili su zasukani do lakata. Na leđima se šarenio jelečić. Crna suknja raširila se oko struka po zemlji i naduvala se u oblik ogromne bundeve.

Perad je nagrnula iz kokošinjca i po avliji ključala i zobala razasutu zob, koja je ostala iza sinoćnjih kiridžijskih konja. Bibe su žalosno spustile glave i još žalosnije pijukale svoje »bibibičopčopčop«. Patke su se i guske u dva pravilna reda žurile gegavim hodom kroz bašću. Žurile su se pačući i gačući prema rijeci, koja se cijelom površinom iskrila, kao da je poprskana usijanim zlatom.

Pred kućom i u avliji čuvao je razgranati orah jutarnju hladovinu. Nekoliko bosonoge seljančadi drhturilo je u svojim gaćicama i košuljicama čekajući, dok gazda Tešan otvori dućan, pa da kupe neke sitnice. Po njihovim platnenim torbačićima sudeći, pošli su u školu u Dugo polje, dokle im valja prevaliti desetak kilometara.

Negdje u kući zamnije dječji plač. Odnekale iz kuće prodere se hrapav ženski glas: »Oj, Ristana, voda te odnijela, šta je s mlijekom? . . .«

Kuća, koja je dosada tupo i pospano gledala svojim tamnim prozorima prema cesti i prema obronku brežuljka, koji se izdigao s onu stranu ceste, kao da se najednom prenula, oživjela. Gluhu unutrašnjost uzbuni tapkanje nogu i struganje stolica po trenicama poda. Nečije je kašljanje dopiralo kroz zatvorene prozore, u kojima su se odražavali sunčanim zlatom obliveni brežuljci povrh ceste. Kašljanje se primicalo sve bliže vratima dućana. Najednom zveknuše ključevi, škrinuše nekakve brave, i s bukom i cvilenjem rastvoriše se vrata. Na vratima se pojavi okrupan čovjek dosta velike glave, nad kojom su se potresali čuperci duge, bujne, crne kose. Gojazni obrazi, obrubljeni crnim dlačicama neobrijane brade, nadimali su se od kašlja. Mali crni brčići ispod ravnog, mesnatog, plavkastim žilicama išaranog nosa bili su još u neredu. Velike, crne oči izbuljile bi se svaki put, kada bi na široka usta provalio kašalj, pri čemu bi uzdrhtale debele usne, iza kojih bi se pojavili bijeli, zdravi zubi. Snažne velike ruke počivale su na trbuhu, preko kojeg se spustio crni raskopčani prsluk. Košulja i gaće bile su od grubog domaćeg platna. Na nogama je imao crne kožne papuče. Eto to je bio glavom gazda Tešan.

Pošto se dobro iskašljao psujući nekakvu vodu, što ju je valjada netom bio u zabuni popio mjesto domaće šljive, zijevnu zažmirivši očima i uhvativši se ispruženim rukama za dovratak. Iza toga zakoraknu preko praga i zaputi se polaganim, odmjerenim, velikim koračajima prema bunaru. Spasoja je već bio konje napojio i u štalu odveo i sada je opet mirno stajao kraj bunara držeći peškir i sapun i čekajući gospodara. Gazda je Tešan odbacio prsluk i košulju pa se umio i počešljao. Pri tome je ispiti-

vao Spasoja o stanju u staji i na njivama i ujedno mu izdavao naloge za današnji dan. Kada je i s time bio gotov, krenuo je opet u dućan. Sad istom primijeti djecu na okupu pa viknu na njih hineći, da se ljuti:

»A šta ćete vi u ranu zoru?«

Djeca zagrajaše, i svako poče da nabraja, po što je došlo. Jedno treba teku, drugo olovku, treće tintu, pero, papira. Jedno plaća robu jajima, drugo je donijelo pile, treće pruža krpom omotani sir, i tako redom.

Kada je gazda podmirio svoje male mušterije, opet dreknu na njih:

»Ali drugi put nemojte mi pjevati pod prozorom, dok spavam.«

»Nije nitko od nas pjevao,« ispričavaju se djeca.

»Ma neko je pjevao, samo ne znam, ko,« opet će Tešan.

»Ja sam sreo nekakvog Rusa,« jedan će mališan. »Ide cestom i pjeva, da se sve ori, a trijezan je.«

»Ma nije ono bio Rus,« drugi će.

»Da nije bio Prokopije Kavalčuk?« treći će.

»Ma jok,« jedan će ozbiljno. »Ono vam je bio Bono Marinić iz Botajice, koji je bio u ratu zarobljen, pa se eto vratio kući.«

»Zar Bono Marinić?« upita naglo gazda Tešan trznuvši se pa nadoda: »Ali Bono je umro tamo negdje u Sibiru!«

»Ma ja sam ga vidio svojim očima,« ponovi onaj dječak. »Bio je Bono Marinić glavom.«

»Eh, onda je ustao od mrtvih,« zaključi Tešan.

Tešanovo se lice smrknu i još više pocrnje. Zamisli se nešto, a onda brzo pođe pod hladnjak, koji je bio prislonjen uz ogradu kraj ceste, pod kojim je bio dugačak astal. Tešan sjede na klupu, pod-

boči se desnom rukom, a onda viknu Ristanu, da se požuri sa kavom.

II.

Uto Bono Marinić, odjeven u dugu rusku žutkasto-smeđu kabanicu, koja je sezala do zemlje i prekrila visoke čizme, s visokom šubarom od janjeće kože na glavi odmicao prašljivom cestom prema Botajici. Pred zoru je još pjevao prolazeći ispred Tešanove kuće, jer je bio opojen mirisom rodne grude i šumom rijeke Bosne, za kojima je čeznuo toliko godina tamo daleko u tuđini. Onda je pjevao iz punine duše. I sad je pjevuckao, premda su ga dugi put i nekoliko neprospavanih noći izmorili, te su mu se po kosmatome licu cijedile kaplje znoja. Neobrijana svijetlo-plava brada i kuštravi brkovi sakrivali su njegovo mršavo lice, iz kojega su sjetno gledala dva modra oka, optočena dubokim, tamnim kolobarima. Ispod teške kabanice radovala se djetinjasta duša i poigravalo se veselo — iako umorno — seljačko srce.

»Ipak nigdje na svijetu ne sjaji sunce ovako kao kod nas i nigdje nema ovakove rijeke, kao što je Bosna,« mislio je pa bi svaki čas zastajkivao i divio se širokoj površini rijeke, njezinim brzicama i virovima. Gle, kako se samo prelijeva pod sunčanim zrakama! Evo dolje pod vrbama zelena je, mrka, a tamo dalje u sjeni jošika zaplavila se, prema sredini — na brzacu — svijetlo je plavkasta i ispresijecana zlatnim šipkama. a ondje, gdje je udarila na nekakvu stijenu pa se zapjenila i usklokotala, izbacuje biserne kapi i prebacuje preko stijene srebrne mlazove. Pa ova širina, pa ova milina! Pa eno i na vranjačkoj strani modri se voda uz obalu, a poviše obale bijeli se cesta. Na vranjačkoj strani dižu se bregovi, koji su još u sjeni i hladovini, a iza njih se uzdižu sve viša i viša brda, koja se već ku-

paju u sunčanoj svjetlosti. A evo i on, Bono Marinić, stoji obasjan suncem i udiše željno mirise rodnoga kraja, mirise, kakvih nigdje na svijetu nije osjetio. Prošao je mnogo svijeta od Botajice pa do Kijeva, i od Kijeva pa kroz Rusiju i Sibiriju do Vladivostoka, a od Vladivostoka morem sve do Dubrovnika. Nije to šala! Ima i tamo ljepota, ali mu nigdje nije bilo tako lijepo kao ovdje među rodnim brežuljcima i na obalama rijeke Bosne. Ovdje mu srce veselije kuca, umorne i iznemogle noge brže koračaju, a grudi mu lakše i slobodnije dišu.

I pjevuckajući ide dalje. Najednom stade i poče se ogledavati.

»Ma jesam li prošao Tešanov han?« zapita se poluglasno i odmah sam sebi odgovori: »Jesam.« A eto nije ni primijetio bio, kada je onuda prolazio.

»Pa eto prošao sam i Gligorevića kuće,« počeo se da uvjerava.

»Dobro. Prošao sam ih. Onda je evo ovdje iza ove ćuprijice skretao put gore uz brijeg kroz gajić, a iza gajića eno na onome brežuljku . . .«

Ovdje zastade, nadnese desnu podlakticu nad oči, da bolje vidi, a onda protra oči . . .

»Ma šta mi je?« začuđeno se zapita. »Nisam zar oćoravio? Ma vidim sve: eno gajića, eno Teodorove kuće na brdu, eno gore naviše Trifunove kuće. Ma vidim njive, šume, stabla, cvijeće. Eno prastarih, divovskih debala krušaka i jabuka u bašći — eno u magli Dobor-grada . . . Eh, idem još bliže!«

I kako odluči, tako i pođe putem između dvaju plotova. Put je bio obrastao travom. Dakle se odavno nije ovuda prolazilo ni kolima ni pješke. Ali šta sada? Zaustavi ga plot, koji je presijecao put. Tek sada opazi kroz granje i stabla voćaka novu kuću s novim gospodarskim zgradama. Ali na prvi pogled razabra, da je to seljačka kuća. Čuje i skvičanje prasadi. No gdje je begovski čardak? . . .

Eno ondje usred onih ogromnih krušaka i jabuka dizao se čardak bega Hasan-bega, lijep, zidan na kat. Opasan je bio visokim zidom, a eno ondje bila je visoka i široka kapija s teškim dvokrilnim hrastovim vratima.

Pređe preko plota, obađe njivu, da ne pogazi usjeve, i nađe se na mjestu, gdje je nekada bila kapija. Mjesto kapije nađe dvije kamare kamenja i razasutih čerpića. Pođe uzbrdo kaldrmom, obraslom travom i korovom. Dođe do mjesta, gdje je nekada bilo prostrano dvorište. Kaldrma je tu — istina — prekrivena travom i mahovinom, dakle nije pogriješio: tu je bio begov čardak, eto to se vidi i po rpama kamenja, cigala i čerpića. Ali ko ga poruši, popali? . . .

Bono Marinić sjede na jedan pogolem kamen, baci šubaru u travu, raskopča kabanicu, uhvati se šakama za bradu, a laktove odupre o koljena. Evo došao je, da posjeti bega, jer mu je bio usput, pa da ga zamoli za nekoliko hrastovih trupaca, jer će sigurno naći i kuću i pojate rasklimane i potrebne popravka. Nije ih popravljao ima tomu više od šest godina, a nejaka djeca i žena nisu ih ni mogli ni znali popraviti. A njegov brat Andrija imao je svojih briga, pa gdje bi se još brinuo za njegovu kuću i čeljad? . . . A ko zna, šta je s njegovom kućom i s njegovom čeljadi? . . . Da nisu i ovdje bili kakvi — Bože mi prosti! — kao u Rusiji? . . .

I ovo strašno pitanje zarinu svoje kandže u Bonin mozak. Srce mu se steže. Skoči, pograbi šubaru i odjuri preskačući plotove, gazeći tuđe usjeve prijekim putem kroz kukuruze, trčeći niz uvale, verući se uz bregove, dok sav zadihan ne stiže na jedan obli i goli brežuljčić, odakle mu zažarene, znojem i suzama zalivene oči ugledaše na suprotnom brijegu stari rodni dom usred šljivika, okićenog savinutim granama, punim modrikastih plodova. Srce mu je poput čekića lupalo o grudni koš, kao da ga

je htjelo razbiti i provaliti iz njega i prhnuti preko uvale gore na svoju rođenu grudu i u svoj rođeni dom.

»Eh, još je tu, — nisu ga sravnili sa zemljom kao begov čardak,« odahnu umiren Bono gledajući zidove kuće, koji su se bjelasali između stabala i granja, i visoki crijepom pokriveni krov, koji se je isticao iznad šljiva. U trku klecajući i spotičući se preko gruda sasušene zemlje, zaplićući nogama u onisku draču i vriježi puzavoga bilja, ne osvrćući se ni na što uspe se na svoj rodni brijeg. Tu je opet svoj gospodar, svoj na svome, tu se ne boji nikakve sile.

S plota, kojim je ograđeno dvorište, vidio je na kućnom pragu dvoje neumivene djece, curicu i dječaka, kako se igraju, obasjani suncem. Htio im je doviknuti očinski pozdrav, ali ga djeca poplašeno pogledaše i pobjegoše u kuću.

Sjeti se Bono, da ga odavno nisu vidjela, a da su ga i vidjela, kako bi ga mogla prepoznati u ovakvom čudnom ruhu? Čuo je nekakvu dreku i strku po kući, pa dok je prelazio preko avlije, ustuboči se na kućnim vratima snažna koštunjava žena, podbrađena crnom maramom, namrštena pogleda probadajući ga svojim modrikasto-zelenim očima, koje su u prvi mah bile mirne i stroge, a onda su se najednom počele širiti sve više i više, dok se ne razrogačiše, a namrštene crte lica iznakaziše se izražajem užasa. Žena izdignu ruke iznad glave pa se žurno prekriži, vrisnu u pomoć i kao luda pobježe u kuću.

Mnogo je stalo Bonu truda i muke, dok je umirio ženu i djecu i dok ih je uvjerio, da je to doista on glavom i živ.

»A mi mislili. da si umro,« jecala je žena, »tako su mi kazali u Odžaku i Derventi . . . Ali hvala Bogu, neka si nam došao živ i zdrav.«

I premda je kroz ove duge godine otvrdnula vodeći brigu sama o cijeloj kući i o svima poslovima oko zemlje, boreći se kao svaka glava kuće uporno i bez uzmicanja za svaku mrvu hljeba svoje djece i za svaki grumen ove prhuljaste zemlje, istom sada — u zagrljaju Boninom osjeti, kako su je sile počele izdavati, pa se preplašena priljubi jače uz njegova široka prsa. Baš isto onako, kao što je to učinila prije petnaestak godina, kada su se njihovi svatovi uz pjevanje i puškaranje vraćali iz crkve iz Pećnika, pa su ih u putu bili napali obijesni momci iz Dobre vode. Onda je kao progonjena prepelica sakrila glavu na Bonina prsa tražeći u njega zaštitu, dok su zavidni napadači skakali preko plotova ispred Bonina pištolja.

I djeca se pripitomiše pa se izljubiše i izgrliše sa svojim ocem diveći se njegovoj kabanici i šubari, a osobito ogromnim čizmama, kakvih nema ni sam Rus, kako je ponosno ustvrdio desetgodišnji Nikica, dok je osmogodišnja Jelica svojim ručicama gladila tatinu šubaru.

»Janjo, a gdje je Tomica?« najednom će Bono.

»Eh, Tomica je čitav momak . . . Ne ćeš ga ni prepoznati,« razdragano će žena. »Eno ga radi kod Gligorevića kao pravi kućni starješina. Vratit će se kući istom na večer.«

Dok se je Janja po kući vrzla i pripremala nešto jela za Bonu, dotle je Bono ispričao svoje jade i nevolje po bojištima, pa u ruskom zarobljeništvu i na brijegu kroz Sibiriju te na povratku preko silnog mora u lađi, višoj od derventske crkve i duljoj od derventskoga konaka. Janja iznese pred Bonu što je mogla na brzu ruku da zgotovi, a onda ona njemu poče kazivati, što se sve dogodilo u kući i oko kuće za njegove odsutnosti.

»Deverali smo i patili se radi hrane — ko sve nam se oduzimalo. Morile su nas i svakojake boljetice. Jesmo se i zadužili kod gazde Tešana. Mo-

rali smo. Najgore je bilo s obradom zemlje. Nemaš koga, da ti uzore njivu. Sve otišlo u vojsku. A djever Andrija — znaš, kaki je sakat i šepav — pa bi jedva stigao, da svoj tal uzore. Puna mu kuća djece kao košnica, a bolesti i dugovi ne daju mu odahnuti. Ali neka, hvala Bogu, i to je prošlo . . . A onda je došao »agrâm«[1]), kako li ga ono nazvaše . . .«

»Čuo sam nešto usput, gdje o njemu govore,« prekide Bono ženu.

»Elem, dođe ti ‚agram', popali begovske čardake i razdijeli begovske zemlje, svako prigrabi, koliko je mogao, i . . .«

»Ma stani, ženo, molim te,« upade joj Bono u riječ. »A ko spali Hasanbegov čardak? Šta im je on skrivio?«

»A ‚agram' ga bome razvali i spali, a Hasanbeg pobježe u Doboj s hanumom i djecom.«

»A šta bi sa beglukom i sa šumom Brezikom?«

»Begluk razdijeliše kmetovi, a Brezik uze gazda Tešan za šlipere.«

»A nama biva eno Vučjaka!« otpljucne Bono ljutito.

»Kaki Vučjak!?« ogorčeno će Janja. »Ne daju nam ni u Vučjak. Pritisle ga nekakve komisije čas iz Dervente, čas iz Odžaka . . . Ode i on u ‚šlipere', a ti traži drva, gdje ih nađeš . . .«

Bono nije mogao više da izdrži u kući pa izađe natušten i zabrinut u avliju. Ogleda ogradu oko avlije. Trošna je, ali držat će još jednu godinu. Kako se ispod kuće brijeg naglo spustio, bila je kuća s donje strane podignuta na kat, a s gornje — avlinske — strane bila je prizemnica. Pod kućom se nalazio neke vrsti podrum i kiljer, a dolje niže prislonjena uz samu ogradu, bila je staja, pa svinjac i kokošinjac. Sve u raspadanju. Treba se popraviti.

[1]) Iskrivljeno od agrar = agrarna reforma.

Ispod ograde niže kuće spušta se njihova Potkućnica sve do u presahli potok, u koji se slijevaju samo proljetne i jesenske vode. Potkućnicu je prekrio osrednji kukuruz, između kojega se povlače vriježi bundeva i po koja kúća graha.

Bono se vrati opet na gornju avliju. Pred njim se prostiralo strnište, koje se polagano penjalo uzbrdo prema šumi Breziku. To je njegova Natkućnica. Šuma Brezik zastirala mu je dalji vidik, a znao je, da se iza brezika uzdiže Vučjak. Na prvi pogled razabra, da je Brezik prorijeđen.

Pogleda prema bratovoj kući, koja je polegla na susjednom brijegu. Između obje kuće pružila se njihova kmetovska zemlja, preko koje je vodio oširok put, pradavni izlazak s Boninog selišta na seoski put i dalje na cestu. Baš niže Andrijine kuće sastajao se je taj put sa seoskim putem, i na tom su mjestu bile vratnice. S obje strane puta bila je ograda od žioka, a na gornjoj su strani bile žioke isprepletene vinovom lozom, izraslom iz čokota, što ga je po svoj prilici zasadio još prvi Marinić, koji se naselio prije stotinjak godina. Ovaj je put dijelio kmetovsku zemlju Marinića na gornji dio, koji je obrađivala Andrijina kuća, i na donji dio, koji je obdjelavala Bonina kuća. Nekada je ovo sve bilo Marinića kmetsko selište, a od starine su Marinići stanovali u kući, koja je stajala na mjestu, gdje je sada Bonina kuća. To se pozna i po starim deblima šljiva, koja se nalaze u šljiviku oko kuće i koja svojim natrulim i sasušenim granama strše iznad mlađih stabala sa zaokruženim krošnjama.

Na trećem brežuljku — tamo iza Andrijine kuće — bijeli se kuća Tome Gligorevića, pa još tamo dalje nazire se krov kuće Alekse Panića. Sve ovo i još tamo dalje sve tamo do Dugog polja — sve je ovo pripadalo begovima Alijagićima. Po gornjim stranama, kuda je bilo tlo strmije i ispresijecano mnogim dubokim jarugama i uvalama, redala

su se kmetovska selišta, a donjim stranama, bliže cesti i bliže rijeci Bosni, prostirao se sâm begluk, koji su sami begovi obrađivali po svojim ljudima i slugama. Šuma Brezik bila je zajednička svima, i svi su kmetovi i beg podmirivali iz nje svoje potrebe.

Još prije rata otkupio je otac Bonin — pokojni Franjo Marinić — jedan dio kmetovine, Potkućnicu, kućište i nekoliko dunuma oko Andrijine kuće, i to je prešlo u njegovo vlasništvo, a iza njegove smrti pređe u vlasništvo njegovih sinova.

Promatrajući sve to zadube se Bono u prošlost, u prošla vremena, pa mu se učiniše nekuda ružičastijima, nego li je sve ono što je on proživio i što eto sada proživljava.

Iz tih misli prekidala ga je daleka, mukla jeka udaraca iz šume. Jednolične udarce zaglušila bi s vremena na vrijeme lomljava i gromovito praskanje. To sijeku i obaraju hrastova stabla za »šlipere« gazde Tešana.

Neki neprijatni osjećaj uvuče se u Boninu dušu. I najednom poče da ga hvata kao neka drhtavica. Pred očima mu se smrači. Nađe se osamljen i stran na svome vlastitome tlu, stran u svojoj rođenoj kući. Zatetura i klecajući vrati se u kuću.

Janja se prepade, kada primijeti njegovo blijedo lice, pa mu savjetova, neka malo otpočine, ne mora sve odmah pregledati.

Iz šume su neprestano odjekivali udarci, orila se lomljava i praskanje. Doskora s ruba šume prodrije vika goniča volova, koji su izvlačili hrastove trupce i vukli ih seoskim putem, pa da ih dovezu do mjesta, gdje su izrađivani željeznički pragovi, »šliperi«, koje su onda gotove prevozili na željezničku stanicu u Johovac.

Oko Bone se širila neka čudna praznina, obuzimala ga nekakva potajna nesigurnost, i sve žešće i upornije salijetala ga pitanja: a da ne će ovo biti

kao u Rusiji, gdje je svojim očima gledao, kako izgone mužike iz njihovih domova, kako im otimlju žito i hranu, njihov znoj i muku od cijele godine dana, pa kako im na koncu sažižu ognjem krovove nad glavom? Pa kada su moćnome begu razorili čardak pa ga popalili i zemlju mu raskomadali, kako ne bi mogli isto da učine njemu jadnome i nezaštićenome seljaku i kmetu? Kako je god onda gledajući divljanje boljševika strepio i drhtao, tako ga je i kod tih misli hvatala omaglica, tlo mu izmicalo ispod nogu, spopadala ga nesigurnost, neizvjesnost za sutrašnjicu.

Eto više nema prava u Breziku, u onoj šumi, koju su njegovi djedovi svojim razumnim gospodarenjem odgojili. Nema prava da sebi posiječe stablo, koje je kroz tolike godine čuvao . . . Eh, to ne može biti! Ide knezu, da vidi, šta je na stvari.

S tom odlukom htjede da skoči i da pođe prema vratima, ali se jedva odiže, sile ga izdadoše i on pade . . .

Kada je opet došao k sebi, ležao je na mekom dušeku izuven, raskopčane košulje. Zabrinuta lica čučala je kraj njega Janja i otirala mu vlažnom krpom uznojeno lice.

»Moram ići knezu . . . Ko je knez?« zapita šapatom ženu.

»Umiri se. Knez je Ivan Karlović. Jutros je otišao u Derventu. Možeš i sutra otići k njemu. Sada se ispavaj i odmori.«

Pred večer, kada se sunce već bilo izgubilo tamo negdje iza Vučjaka, pa su samo još vršike najviših hrastova u Breziku bile pozlaćene sunčanim tracima, izašao je Bono u šljivik i spustio se u travu. Promatrao je, kako se ispod Brezika produljuju sjene, kako njive i kuće polagano, postepeno uranjaju u te sjene, i kako sunčane zrake još samo po brdima tamo s onu stranu Bosne prosipaju svijetle plohe.

U Breziku su zamrli udarci, utihnula je lomljava i praskanje, ali se zato pojačala graja i vika težaka, koji su pod Brezikom istovarivali trupce, da ih sutra zorom prevezu dalje.

Uto su već okolišne kuće po bregovima i uvalama bile saznale za Bonin povratak, i odmah s večera počeli su se u Boninom šljiviku !skupljati komšije i rođaci. S posla se vratio i sin Tomica, koji je s volovima izvlačio trupce. Došao je i brat Andrija, a u sam mrak svratio se i knez Karlović. Mnogo su ispitivali Bonu pa mu nisu dali, da i on dođe do pitanja. Ali je ipak saznao za neke nove zakone, koji su dali svu zemlju seljaku. Saznao je, da je gazda Tešan dobio gornji dio Brezika, premda nije težak. Neki su govorili i da je šumu kupio od bega, a drugi su mislili, da i on ima prava u šumi, jer da se njegova pokojna baba drvarila iz te šume, a treći su se domišljali, da ju je dobio od predstojnika zato, što je za vrijeme austrijske vlade bio mjesec dana u hapsu. Padalo je tu i zlobnih primjedaba, ali je Bono morao računati, da je gornji Brezik gazdin, i da je iza gazde vlast, koja će štititi njegova prava.

Što se tiče bivšega begluka, i od njega je gazda Tešan dobio dunuma između ceste i Bosne, naime on je tu zemlju jednostavno zaposio. Bonin brat Andrija prihvatio je na isti način jedan komad, a Boninoj kući ionako ne treba ništa više, jer ima dosta vlastite zemlje i lijep komad kmetovine, koja će također preći u Bonino vlasništvo bez ikakvog otkupa. Vele, država će to sve platiti begu.

Srčući crnu kavu iz ovelikih fildžana i pušeći — starci iz čibuka, a ostali smotane cigare — mnogo se toga ispričalo i pretreslo, mnogo i suviše, a da bi Bono odmah sve to shvatio i razumio.

Hladan lahor popirnu od Bosne, koja se zadimi tankim, jedva vidljivim maglicama, a cijelu krajinu preli mjesec svojim mliječnim svijetlom, kada se

raziđe posijelo. Još dugo iza toga slušao je Bono, kako se po bregovima komšije dozivaju, kako neki i pjevaju praćeni lavežom uznemirenih pasa.

III.

»Došli su drugi zakoni i drugi ljudi,« mislio je Bono Marinić, »ali mi seljaci ostali smo isti, a ni zemlja, hraniteljica naša, nije se promijenila.« I počeo je da radi, kao što su mu radili i djedovi i kao što je radio i on prije, nego ga zovnuše pod pušku.

Sva zemlja pripada zemljoradniku, govorili su mu. Bono je obrađivao svoju zemlju i nije posizao za tuđom.

Malo se začudi, kada mu u kuću banuše žandari i pozvaše ga na odgovornost, što je sjekao japiju u Breziku.

»Pa sjekao sam u svome,« branio se Bono i pozivao se na svoje pravo, koje su imali i njegovi djedovi i očevi djedovi, pa se pozvao na cijelo selo, da će mu posvjedočiti.

»Sjekao si u šumi gazde Tešana,« ustanovili su žandari »na licu mjesta«, jer je njemu bio dat gornji Brezik sa svojim starim i debelim hrastovima, a bivšim kmetovima ostao je donji Brezik sa šibljem i šikarom.

»Gazda je Tešan sebi gazda, ja sam gospodar na svojoj zemlji i u svojoj šumi,« branio se Bono, ali žandari su zapisali u prijavu, da je »boljševik«. Tako prišiše Boni taj pridjevak valjada kao nagradu zato, što je jedva iznio živu glavu iz boljševičkog carstva, pa kada bi odsele gdjegod spomenuli Bonu Marinića, uvijek bi dodali Bono Marinić, »boljševik«, a ako bi pitali za njega, pitali bi: »Je li to onaj Bono, boljševik?«

Ljutilo je to Bonu, i te kako ljutilo, ali — sila Boga ne moli.

Ode prijava, dođoše pozivnice, izađe šumar na lice mjesta, došeta se i komisija od sreza, okupi se cijelo selo: knez, odbornici, bivši kmetovi, zemljoradnici i seoske gazde. Svi posvjedočiše, da se je kuća Marinića odvajkada drvarila iz šume Brezika, ali ga ipak osudiše na globu, jer nije izvadio od šumara dozvolu za sječu.

»Eto i po tome se vidi, da je pravi ‚boljševik',« zaključio je gazda Tešan iznoseći pred članove komisije i svoje pristalice prase na ražnju i svoju domaću prepeku, da se malo okrijepe nakon napornog rada.

Našao se tu i Bonin brat Andrija, kô morao je, jer je bio debelim slovima upisat u knjizi dužnika gazde Tešana. Osim toga morao se da pokaže i pred vlastima, da je i on u »partiji«, kojoj je bio u ovom kraju glavni stup gazda Tešan. Gazda Tešan, partijski čovjek i najbolji korteš, imao je u svome tefteru nekoliko stotina glasova. Znale su to vlasti, pa radi toga u njihovim očima nije bio Tešan samo obični seoski gazda, nego i stup »stranke«. To su znali i seljaci, pa su nastojali, da se što izdašnije okoriste pristupom u »partiju«.

Kad su glavni članovi komisije posjedali u kola gazde Tešana i krenuli put Dervente, zovnuo je Tešan Andriju u dućan i ponudio ga još jednim čokanjčićem šljive. Dok je Andrija pijuckao, izvadio je gazda svoju knjižurinu ispod tezge pa je počeo nešto pisati i računati, a onda je zaklopio knjigu, namrgodio se, oštro pogledao u Andriju i muklo mu rekao:

»Ne mogu više . . .«

Andrija mu poče nešto šaptati, pa ga poče kumiti Bogom i moljakati, ali je gazda na sva njegova navaljivanja odmahivao krupnom glavom. Na koncu ipak kao da se smekša, pa će ljutito i uvrijeđeno:

»Ali neka se već jednom urazumi onaj tvoj boljševik. Ja primam tvoju kmetovinu. Tvoja polovina odmah ispod Brezika i pola puta. Dobro. U

srijedu ću pogledati u gruntovnicu, pa ćemo odmah potpisati i ugovor.«

U znak sporazuma ispiše još svaki po jedan čokanjčić, pa se Andrija uputi svojoj kući klimavih nogu i pomalo teturajući.

U isto vrijeme častio je Bono Marinić po starome običaju sve one, koji su bili pozvani kao njegovi svjedoci. Tu je bio stari knez Radoš, nekoliko Oreča i Martića iz Dobre vode, starješine susjednih kuća, dva-tri Karlovića iz Pećnika te bivši subaša begovskih imanja Ahmet Duma iz Jakeša. Sve su to bili stariji i ozbiljniji ljudi, koji su preturili preko glave i turskog sultana i austrijskog cara. Žao im je bilo, gdje eto Bono na pravdi Boga strada, pa su šuteći pri svakom zalogaju smišljali, šta bi mu i kako bi mu rekli. Sve je čekao na drugoga, da prvi započne, pa kada bi jedan smislio, šta će i kako će reći, i već se spremio da govori i počeo sa »ovaj . . . da ti kažem«, uto bi ga drugi prekinuo sa »zdrav si!« i nagevši »holbu« s rakijom gucnuo gutljaj-dva i njemu holbu dodao, da pine. Istom pri rastanku počeša se sjedobradi subaša iza uha pa će očinskim glasom Boni:

»Eto svi znamo — kao što je jedan Alah na nebu. — da je na tvojoj strani pravda. Jesmo li to svi danas i posvjedočili, a posvjedočit ćemo uvijek i svagdje. Ama da ti pravo kažemo, ne stoji uvijek sve do pravde . . . Nego da ti kažem, bit će ti najbolje, — upiši se u partiju, pa ćeš biti miran: imat ćeš drva, koliko hoćeš, dobit ćeš, ako htjedneš, i komad Ade kraj Bosne, bit ćeš miran i od žandara i od šumara, ne ćeš biti više boljševik, nego čovjek. Ako hoćeš, eto poslušaj me pa ćeš vidjeti, da je tako . . .«

Bijele glave kimnuše u znak sporazuma, sivi brkovi se potresoše odobravajući subašin prijedlog.

Bono obori glavu i zamisli se pa se svima lijepo zahvali i isprati subašu do njegovih kola, koja su

ga čekala pred avlijskim vratnicama. Vraćajući se u kuću klimao je glavom i neprestano preda se mrmljao: »Boljševik, — stranka, — partija, — boljševik, — stranka, — partija . . .«

IV.

Nekoliko dana nakon te komisije opazi Bono, kako su se nekakvi ljudi skupili uvrh Andrijine kmetovine, kako im Andrija nešto pokazuje i šepesajući oblijeće kraj plota, kao da nešta mjeri. Iza toga počeše ljudi razvaljivati među i snositi kolje naniže. Boni bi krivo, što mu brat nije govorio za tu promjenu, ali mislio je: njegov je ono dio, pa neka radi, što ga je volja, — i pošao je za svojim poslom.

Na večer je ustanovio, da je Andrijina ograda prenešena ispod Brezika za jedno stotinu koračaja naniže.

»Pa lijepo, baš fajn!« mislio je Bono.

Ali kada su sutradan počeli da istovarivaju trupce na onom odgrađenom dijelu, podiđe Bonu nekakva sumnja, pa se uputi bratovoj kući, da ga zapita za razjašnjenje. Brata ne nađe kod kuće, ali od ukućana saznade, da je Andrija izdao gornji dio kmetovine gazdi Tešanu u zakup.

»Pa neka mu bude sa srećom,« zaključio je Bono.

Gleda Bono od svoje kuće, kako se trupci slažu na bratovoj kmetovini, pa kako ih radnici pilaju, a majstori tešu željezničke pragove, i svaki mu put bude teško, što se ovako zatire muka i njegovih pređa i trud tolikih bivših kmetova. Ali takav je eto zakon. Da se protivi, opet ne bi postigao ništa. A zašto da se i protivi, ako je ostalima tako pravo? Eno ga onomadne, kada se ono žalio protiv presude i globe, umalo ne zatvoriše. Došao on u konak, pa mu jedan pisar potkuči nekakav papir, da ga potpiše. Bono ga zamoli, da mu pročita, što je napisano. Golobradi pisar izdere se na njega, što on tu ima da

zanovijeta, ali mu ipak na koncu pročita, kako je osuđen radi one sječe u Breziku. Kada Bono reče, da ulaže žalbu na višu vlast, pisarčić samo što ne iskoči iz kože pa se iskrevelji:

»Boljševik more jedan, ti ćeš zar da se odupireš vlasti? Da znaš, da te hapsim . . . Nije ovo sovjet . . .« pa nastavi nabrajati, ali na kraju krajeva se malo primiri pa nešto zapisa i posla ga, da donese biljege za žalbu.

»Eto u što sam zapao,« mislio je Bono. »Pa da još dalje pođem tražiti pravicu, ko zna, šta bi učinili iz mene . . .«

Prođe branje šljiva, prođe trganje kukuruza, i nastupi jesenje oranje. Bono je imao pune ruke posla oko popravka zgrada pa je oranje prepustio sinu Tomici. Vidio je, da neko preorava Andrijinu kmetovinu, ali o tome više nije vodio računa. No kada je jednoga jutra smotrio nekakvo strano čeljade, kako je uprlo plugom, da preorava put, kojim se prolazi njegovoj kući, skoči Bono kao ris preko plota i zaleti se prema strancu vičući, neka odilazi i ne zameće kavge. Ovaj se prepade i poče se isprićavati, da ga je poslao gazda Tešan, da mu preore Andrijinu kmetovinu i pola puta. Dozvaše i Andriju, i sada istom saznade Bono, da je Andrija prodao svoj dio kmetovine gazdi Tešanu i polovicu puta, koja je njemu pripadala. Najmljenik se ukloni s plugom i volovima, a Bono otpljucnu u stranu, odmjeri brata prezirno, pa samo što proizusti: »Zar ti nije žao očevine?« — i vrati se u svoju avliju i prionu opet uz posao.

Pošto se iza ručka Bono malo odmorio, pope se na staju, da pregleda crijep, pa da izmijeni, što valja izmijeniti. On u tom poslu, kada tamo od Andrijine kuće začu se nekakva galama. Pogleda onamo i vidje, kako se nekoliko ljudi uputilo ravno prema njegovim vratnicama. Predvodi ih gazda Tešan glavom, iza njega šepesa Andrija, a malo podalje onaj

najmljenik od jutros s još dvojicom seljaka. Gazda se nešto razgalamio i kao da prekorava Andriju radi puta.

Odmah Bono osjeti, da tu dobra biti ne će, pa se spusti sa staje, stade kraj plota, da vidi, šta je to naumio gazda Tešan.

Nahrupi Tešan sa svojim ljudima na Bonine vratnice, otvoriše ih, a Tešan spazivši Bonu kraj plota povika:

»Ko mi smeta momku, da ovdje ore, tužit ću ga sudu za smetanje posjeda. Jovane, hajde preži volove i ori!« okrenu se Tešan na koncu najmljeniku.

Najmljenik se udalji. Boni udari krv u glavu pa viknu:

»Čuješ, gazda, kada dođem u tvoju avliju, da orem, onda me možeš tužiti, ali ovo je moja ćaćevina, a jok tvoja, pa gledaj, da se makneš otale!«

I poletješe riječi s obje strane, krupne i ubojite poput otrovnih strijela. Padaju uvrede: »boljševik«, »razbojnik«, »separatist« s jedne strane, a s druge: »gulikoža«, »kajišar«, »pijavica«. Kada Bono viknu pokazujući na lozin čokot, da je ono međa, pa da ni Andrija ni iko njegov nema prava ispod njega, razbijesni se gazda pa viknu Jovanu, da mu doda sjekiru, i jurnu sjekirom prema lozi, okićenoj tamnim grozdovima i poče da je siječe urlajući:

»Nestat će tvoje loze i tvoga čokota . . . Zbrisat ću ja tvoju među . . .«

Bono ruknu kao ranjena zvijer, preskoči plot, još u skoku iščupa kolac, pa se ogromnim skokovima približavaše čokotu i gazdi Tešanu vrišteći:

»Niko ga dosada nije sjekao, pa ne ćeš lje ni ti!«

Hrlio je poput vihra. U ušima mu je zujalo, a na oči mu pala krv, pa nije ništa vidio. Kad je sav zasopljen i zadahtan zamahnuvši kocem stao kraj čokota, da ga brani, ležao je pred njim gazda Tešan, okrvavljena čela i zaklopljenih očiju . . .

Niko od prisutnih nije znao reći, ko ga je udario, kako i kada. Kako su sve oči bile uperene u podivljalog Bonu, to su samo čuli, kako nešto puče, pa kako nešto lupnu o zemlju, kao kad vreća padne, a u taj je hip Bono bio još oko desetak koračaja od čokota i od gazde Tešana. Kad se na čudnu lupu obazrješe, spaziše Tešana povaljenog na zemlju s ranom na čelu i kraj njega okratko kao ljudska ruka debelo drvo. Niti ko vidje, odakle je drvo doletjelo, niti, ko ga je bacio.

Stade Bono kao skamenjen, gleda u Tešana i ne vjeruje svojim očima. Spusti kolac na zemlju i promrmlja: »Nebo mu je sudilo.«

Poliše Tešana vodom, opraše mu i povezaše ranu, i on se osvijesti. Još onako ranjen i omamljen htjede da nastavi svoju rabotu, ali ga pratioci spriječiše pa ga odvedoše Andrijinoj kući.

Sutradan dođoše žandari, sputaše Bonu u lance i potjeraše ga pred sobom. Za njim dotrča Tomica, koji je orao pri dnu Potkućnice, i povika:

»Pustite tatu, ja sam se bio sakrio iza kuće i odanle sam se hitio na gazdu drvetom.«

»Kad baš hoćeš, pa hajde i ti s nama,« rekoše mu žandari pa i njega pognaše pred sobom.

Nije se Bono bojao suda, jer je znao, da gazda Tešan nije prolio svoju krv braneći svoje pravo, nego je poprskao svoje ruke rujnim sokom tuđeg vinograda. Ali bilo mu je žao djeteta, gdje će da nastrada, a radi onog siledžije, no bio je i ponosan na sinovu hrabrost i odvažnost i molio Boga, da mu bude na pomoći. jer je vršio svoju dužnost braneći svoju djedovinu i svog oca.

V.

Međutim su gazdu Tešana udarile po glavi kud i kamo krupnije brige, nego li je drvo malog Tomice. Kroz mjesece i mjesece sijeku njegovi radnici kupljene i nekupljene šume. Glavno je bilo, da gazda

podmiri na vrijeme narudžbu, pa se nije gledalo, da li je posiječen koji hrast u tuđoj šumi ili u gazdinoj. Trupci prevoženi i kroz tuđe šume i preko tuđih livada i njiva. Niko nije pazio, da li se satiru tuđi plotovi i da li se uništavaju tuđi trud i muka. Radnici su mislili: ako bude štete, gazda će platiti. Na račun gazdin rovali su trupci i kola zasijane oranice i preko njih dubli jaruge i jarke. Seoski, općinski i državni putevi bili su razrovani od silnih kolija, što su dan i noć neprestano prevozile trupce i šlipere. Neki su to podnosili, osobito oni slabiji i opasniji, ali su jači ustajali i zahtijevali od gazde, da im naknadi štetu, pa ako nije išlo milom, tražili su zaštitu kod suda.

Tako se bio počeo gazda Tešan zaplitati u sporove i parnice. Država ga pritisnu velikim taksama radi prekomjernog iskorišćavanja puteva i kvarenja cesta. Isto učiniše i općine, kojima je područja zahvatio Tešan sječom i izvozom šlipera. Svemu se pridruži još i nekoliko neispravnih pošiljaka, nekoliko globa, i doskora osjetiše i radnici, da jenjava zamah posla, kada učestaše neredovite isplate nadnica.

Nedorastao tom velikom poduzeću osjeti Tešan, da mu se ziba tlo pod nogama. Nadao se, da će barem procesom s Bonom Marinićem, ako ništa drugo, a ono barem malo pridići svoj ugled, koji mu je počeo naglo da pada kod seljaka. Smišljao je, kako će nakon kaznenog procesa radi rane smotati Bonu još u parnice radi odštete, pa radi smetanja posjeda, a naći će se još štogod, pa će na taj način makar izdići glavu iznad površine, da udahne još zraka prije, nego što ga zatrpaju šliperi i trupci sa svim onim globama i taksama i dugovima, koji su se iznenada počeli da gomilaju istom onakvom brzinom, kojom su pilani trupci i tesani šliperi.

I došao je taj željno očekivani dan suda. Došao i prošao.

Sjedi gazda Tešan za stolom pod svojim velikim orahom i odmara se. Odmara se ne toliko od puta, koliko od uzrujavanja, grižnje i srdžbe. Sjedi sam kao osamljeni panj sred krčevine. Ne zalijeva grlo onoliko rakijom, da ublaži umornost udova, nego da utaži bijes, koji mu razdire dušu. A kako se ne bi ljutio? Prvo i prvo, kakav je samo ono doktor, koji je mogao za njegovu ranu da kaže, da je to bila samo neznatna ogrebotina, kada se još i danas vidi na čelu ožiljak? Zar je njegova glava isto, što i glava kojeg seljančeta? . . . A onda sud presudi, da Bono nije ništa kriv, a Tomicu ne smije da kazni, jer je još dijete. Pa kakav je to sud!? On je radio za »partiju« svojski i predano, pa zar mu nije mogla država u znak priznanja da pruži to malo zadovoljstva pa da zatvori onog boljševika makar nekoliko dana? To mu je zahvalnost za sve njegove žrtve! Pa kada je htio da iskali svoje negodovanje i počeo u sudskom hodniku da daje oduška svom opravdanom gnjevu radi povrijeđene pravde i zaprijetio, da će ići sve do ministra i dalje, zar ga nijesu svi oni Bonini svjedoci pogledavali ispod oka i smješkali se? Svi su oni s reda boljševici!

I to bi sve još nekako i pregorio, ali da ga njegovi partijski prijatelji onako otpremiše, pa ga još onaj advokat — a prijatelj mu! — ni zastupati ne htjede i još mu reče, šta se on kao gazda petlja u kmetovske zemlje . . . Kao da nije onu Andrijinu kmetovinu platio svojim znojem i svojom krvlju? Eh, tu ti staje pamet, i nema pravde . . . Pa još im ni to ne bi dosta, nego ga počeše pitati za nekakve partijske pare i račune . . . Eno im njihove partije, pa neka je sami vode, kako znaju, i neka im polaže račune, ko hoće, a jok Tešan . . .

Ljutito ispi čokanjčić i dreknu na Spasoja, da mu donese još jedan.

PRSTOZNAK

Jutros je podranio Mijat Kozina nešto ranije no običnim danom. Posvršavavši neke sitnije poslove po avliji i oko kuće, založio je malo kukuruzna kruha i slanine, pa istresajući posljednje praške duhana iz nekakve kesice u čibuk, izdavao je razne naloge svojoj domaćici i sinovima. Spremao se u grad, pa cijeli dan ne će biti kod kuće, a težačke poslove valja u redu obavljati. Ne bi ni išao danas u grad, da mu nije nužda. Naprtili mu na leđa onu mjenicu, pa ne može ni da dahne, a da ga ona makar gdjegod ne pritisne. No sve bi još kako tako podnosio: i otplate glavnice, i kamate, i ovo hodanje u grad, ali čega prežaliti ne može nikako jeste to, što mu valja svaki put položiti za biljege petnaest dinara. To je ono, što ga najviše muči. Svaki put, za svaki pritisak prsta na mjenicu ode mu banka i po u nepovrat.

Otpuhujući guste dimove iz čibuka, pritegnu opanke za daleki put, i sa »hvaljen Isus« izađe iz kuće. Pređe preko prostrane avlije, prekorači preko plota i udari nogostupom prema seoskom putu, a onda će dalje kroz selo, pa na glavnu cestu. S puta se okrenu još jednom, da vidi, da li je oko kuće sve u redu. Proljetne zrake sunčane poigravale su po probeharalom šljiviku. Iz bjeline behara provirivao je crveni krov nove pojate, koji je bio i viši i veći od starog pocrnjelog krova same kuće. Eh, radi toga crvenoga krova i radi velike pojate pod njim morao je Mijat podići zajam u banci. Radi toga tolika hodanja, dangube, biljezi i ostali belaji. Ama zato niko u selu, a ni u cijeloj okolici, nema onakve pojate. Pa za takav ponos valja nešto i žrtvovati!

Tako zaključi Mijat svoje misli o pojati i dugim koracima stade gaziti blato seoskog puta.

Kada stiže niže kuća Barešića, razlijegnu se s plehanske crkve meka zvonjava Gospinog pozdravljenja. Mijat otkri glavu, stavi pod pazuh crvenim šalom omotanu kapu, prekriži se, i izgovarajući na glas jutarnju molitvu uspinjaše se uz Vrisike prema kući Stipanovoj. Stipan mu je prvi garant, pa mora i on s njima u grad. Istinabog — Stipan znade pisati, pa za njegov potpis ne treba plaćati biljege. No zato valja platiti njegovu dangubu bud u novcu bud u radu bud u čemu drugome. Usput će se svratiti još i po drugoga garanta Antuku Vrdoljaka. I Antuka znade pisati, ali i njemu valja platiti njegovu nadnicu.

U tim mislima i u molitvi, dok su se pobožni zvuci plehanskih zvona krilili iznad brežuljaka i dolina, sakupio je Mijat i svoje garante, pa su sada sva trojica stupala glavnom cestom. Kada je zvono utihnulo i oni završili svoje molitve, udariše u razgovore o proljetnim radovima.

Napokon stigoše u grad. Premda su putem sretali, sustizali i prestizavali mnoge grupe i pojedince znanaca, koji su išli u grad u sličnim poslovima kao i Mijat ili na poziv suda ili koje druge vlasti, nisu se više nigdje zadržavali.

Pošto je Mijat kupio bjelicu mjenice i biljege, uputio se je u sud. Sudski su hodnici bili puni kao košnice. U njima samo što huji i bruji. Oko hodnika poredala se vrata do vrata, što vode u sudske sobe, pa samo što se otvaraju i zatvaraju, a pisari izlijeću pa prozivaju stranke, viču i galame, a svijet se oko njih natiskava.

Mijat se pozdravljaše sa znancima i u razgovoru se potiskivaše u pravcu njemu dobro poznate sobe, u kojoj su se vršila ovjerivanja. Baš u času, kada je htio da prihvati za kvaku i vrata otvori, dreknu nekakva glasina: »Hej, kuda ćeš ti tamo?!«

Mijat se trže, a pred njim se stvori podvornik, okrugla lica i mrka pogleda, pa mu viknu u lice: »Zar ne vidiš, da ovdje piše na vratima, da se legaliziranja obavljaju od jedanaest do dvanaest sati?« i upre prstom na cedulju na vratima.

»Kad bih ja čitati znao, moj gospodine,« dobroćudno će mu Mijat, »ne bih onda ni dolazio ovamo.«

Podvornik poče još nešto da viče o redu i zakonu, ali ga Stipan trgnu za rukav i nešto mu prišapnu. Podvornik, koji se s njime valjada dobro poznavao, mahnu rukom, uniđe u sobu, a zatim upusti Mijata.

Tamo negdje iza podne vraćao se Mijat s drugovima kući, pošto je mjenicu uredio. Tužio se je, što ne zna pisati, pa mora svaki put plaćati tolike biljege.

»Lako ti je naučiti pisati,« Stipan će mu, »ali ti je teško, kada te stanu salijetati za potpise.«

Mijatu bi bilo glavno da zna potpisati svoje ime i prezime na mjenici, samo da ne mora svaki puta plaćati onih petnaest dinara. Kako je već bio poodmakao u godinama, mislio je, da je nemoguće da nauči pisati.

»Nisu moje ruke za te vaše pisaljke, kada su naučne samo na plug i motiku,« odvratio je Stipanu.

Na koncu konaca zaključi Mijat, da će učiti pisati, kada se eto može, kako veli Stipan. A je li išlo teško, baš i jeste. Ona tanka lagana olovka izmicala mu je između prstiju, pa mu je bilo teže upravljati njome, nego li cijeli dan orati. Ipak je naučio pisati. Kada je prvi put napisao svoje ime i prezime, sav se je zasjao od sreće. Otada se je svaki dan po nekoliko puta potpisivao. A kada se je prvi puta na svojoj mjenici potpisao, počastio je svoje garante kao nikada prije, i bilo mu je lagodno, kao da je isplatio cijeli mjenični dug, samo neka nije morao platiti petnaest dinara za biljege.

CURA SA ZEČJIM UŠIMA

Nekako o »Svitlom Marinju« bio se Pejica Blažanov malo bolje upoznao s Ankom Stojanovom Znali su se oni još od djetinjstva, premda nisu bili iz istoga sela, ali su čuvali zajedno blago po Markovcu s ostalom djecom iz Kuljenovaca i Pjevalovca. A djeca ko djeca . . . Premda se znadu, a nisu li iz istoga sela, smatraju se strancima. Kada poodrastu, onda dječaci iz jednoga sela ne daju dječacima iz drugoga sela da prolaze kroz njihovo selo, niti im daju da govore s curama iz njihova sela. I odatle one česte svađe i razbijene glave. Istinabog ima i iznimaka. Čini se, da je tako bilo i s Pejicom. Kuljenovčani ga nisu dirali, a to možda baš radi toga, što je selište njegova oca graničilo s Kuljenovcima. Ele — kako bilo da bilo, na »Svitlo Marinje« igralo kolo pred crkvom, i najednom se Pejica našao kraj Anke ili Anka kraj njega, — to je svejedno. U kolu su pjevali, i Pejici se svidje glas Ankin. Bio je nekako sasvim drugačiji, nego li tamo gore u Markovcu: puniji i zvonkiji. Pogleda je malko bolje onako sa strane, i začudi se, kako su joj obrazi rumeniji, kako joj duge trepavice zasjenjuju modrikaste oči — modre poput zrele šljive, kako joj se sjaji kosa uredno spletena u debele pletenice, opletene oko glave, a ispod njih vire ušne jagodice sa zlatnim minđušama, pa kako je u tijelu jedra i kako joj samo bijela košulja skladno pada niz strojni stas. Zamagli mu se pred očima, pa da se otrijezni, a i da pokaže svoju mušku snagu, zatopta bijesno nogama po smrznutoj zemlji i krisnu glasovito, te je osjetio, kako je Anka uzdrhtala, kao da

se prepala, i kako je još dublje oborila svoje svilene trepavice, i čisto vidje, kako joj šiknu sva krv u jabučice.

Od crkve je vodio isti put njihovim kućama. Ona je išla s curama i pjevala, a on je išao s dječacima i nabacivao se grudama snijega na nju. Na rastanku mu je Anka sasula šaku snijega u lice.

Tada osjetiše i jedno i drugo, da nijesu više djeca, i tada se zapravo upoznaše — kao momak i cura.

Nakon zimskih sijela i uskrsnih blagdana svanu proljeće. Zaječa posao po njivama, ali je mladost izvan posla nalazila dosta vremena, da poigra kolo i da se zabavi. Procvjetaše trešnje i šljivici, osuše se kruške bijelim beharom, zarumeniše se veliki cvjetovi na ogromnim krošnjama starih jabuka. Okolo zelenog Markovca savi se bijeli vijenac procvalih bašća i šljivika. Opojena proljetnim mirisima naganjala se nestašna mladost preko polja i njiva i sakrivala se u hladovini markovačkih hrastova.

Tako osjetiše Pejica i Anka jednoga proljetnoga dana, da ne mogu biti jedno bez drugoga, pa izmijeniše biljeg i amanet.

Ljetno sunce, pa kositba, žetva i vršidba još ih bliže združiše. Eh, nema druge, valja i starijima otkriti tajnu mladih srdaca. Pejici je to bilo nekako lako. Lanjske godine udala mu se sestra u Koraće, a u kući ostade on sam sa starom majkom i starim ocem. Majka mu je natucala, da joj nađe pomoćnicu u kućnim poslovima. A strina Ruža obećavala je, kako će mu naći dobru i lijepu curu. Ovo strinino uplitanje nije uzimao za ozbiljno pa je mislio, da ga time hoće samo da zadirkuje.

Iza vašara urediše i roditelji sve, što treba, pa se završi s prstenovanjem kod župnika. Stari su sračunali, da se o svetoj Kati djeca vjenčaju.

O branju kukuruza ode Pejica u Koraće, da pomogne sestri. Nađe se tude i strina Ruža, pa kad uhvati zgodu, poče ispitivati Pejicu ob ovom i ob onom, kako su kod kuće, pa šta rade, a na koncu će:

»Ma je li istina, da si se zaručio s onom sa zečjim ušima?«

Osupnu se Pejica pa će začuđeno:

»Ma koju to sa zečjim ušima?« zagleda se ljutito u strinu.

Strina se samo osmjehnu pa će kao u čudu:

»Pa zar ti ne znaš, da Anka ima zečje uši?« Pa nakon stanke nastavi: »A šta ste radili cijelo ljeto, da joj ni ušiju nisi mogao vidjeti? . . .«

»Mani me se, molim te,« odmahnu zlovoljno Pejica i nastavi svoj posao lomeći klipove i bacajući ih u košaru, a strina Ruža ode za svojim poslom.

»Vidi!« u mislima će Pejica. »Eto, da me neko ubije, ne bih znao reći, kakve su uši u Anke.«

»Pa kao i u ostalih ljudi,« odgovori mu glas iz srca.

»A zašto onda pletenicom sakriva uši, pa joj vire samo ušne jagodice?« zaintači nekakav drugi glas, baš kao da se negdje tu sakrila strina Ruža pa mu u uho šapće nekakvim pištavim glasom:

»Zar je ikada rasplela pred tobom one svoje svilene kose?« probada mu mozak pitanje . . .

I momak se zamisli u teške misli. Nestade veselja s njegova lica i vrati se kući mrk i šutljiv. Pope se na sjenik. Noć se spuštala, ali njemu ne će san na oči. Muče ga riječi strinine.

»Pa zašto ne bi mogla cura imati zečje uši? A zar nije onaj car, o kojem ono narod priča, imao kozje uši? . . . More i to biti, — pa more i ovo . . .« šuška mu iz sjene pištavi glas strinin.

Radio je cijeli dan pa na koncu ipak zapade u nemiran san. Sanja, kako se oženio, i kako mu

se kuća napunila djecom. Lijepa djeca i zdrava pa se poredala, a sve jedno drugomu do ušiju, a svakome strše na glavi zečje uši, pa strižu zečjim ušima i smiju se, smiju mu se onako od srca svojim sitnim glasićima . . .

Trže se Pejica iz ovoga teškoga sna. Svega ga oblio znoj od muke, pa počeo opet budan misliti:

»Lako ti je, ako sama žena ima zečje uši. Lako ih je i sakriti. A svijet će govoriti i prestati. Ali šta će biti s ovolikom djecom sa zečjim ušima? . . . Bila bi to prava propast . . .«

Misli, misli — i na koncu smisli. Ustade rano pa ne rekavši nikomu ni bijele zaputi se do župnika. Uniđe zbunjen i smeten u župni dom. Pozdravi župnika, a župnik misleći, da dolazi radi navještenja, odmah upoprijeko reče:

»Pa rekao sam ti, da će u nedjelju biti prvo navištenje . . .«

»Velečasni,« upade mu Pejica u riječ, ali ne može da kaže, šta hoće.

»A šta bi ti još?« pita ga župnik.

»Ne trebate me navistiti,« muca Pejica. »Ne ću ja cure sa zečjim ušima . . .«

»Šta to buncaš?« razljuti se župnik. »A jesi li ti to vidio baš svojim očima?«

»Nisam,« muca nesigurno Pejica.

»Pa ko je onda vidio?« župnik će opet.

»Svijet govori . . .«

»A koji to svijet?«

»Strina Ruža . . .«

»Pa veli, ima baš zečje uši?« dade se župniku na šalu.

»Baš zečje, veli strina . . .«

»Eh, moj Pejica, znaš, strina je stara, pa su je mogle oči i prevariti, pa stoga otiđi ti sam pa vidi, a onda dovedi curu, da i ja vidim,« reče župnik i potapša smetenog Pejicu po leđima.

Vrati se Pejica tužan u selo. Ne navraća se kući svojoj, nego će ispod Markovca Ankinoj kući. Zateče Anku, kako pomaže ocu pri sabijanju u plast sijena, što su ga bili odnekale prevukli ovamo, da bude bliže uz kuću. Razmahala se Anka dodavajući ocu sijeno na vilama, pa kad opazi Pejicu, još se bolje požuri. Pri tome nekako nespretno zamahnu vilama, pa joj parožak vila zahvati krpu na glavi. Pade krpa s glave, a Pejica pomisli: sada će se rasplesti kosa, ali kosa ostade, kako je i bila. Snuždi se Pejica više pa uze i on jedne vile, da pomogne.

Mrak se već bio spustio iz markovačke šume niz obronke u Lug, kada su Pejica i Anka sjeli pod plast, da se odmore i razgovore. Anka uze krpu, da je opet pripne na glavu, ali joj Pejica ne dade, nego joj uze gladiti kosu, i sve se skanjiva, da joj otkrije uši ispod kose. Anka opet misleći, da joj je kosa raščupana, pa da je uredi, razriješi pletenice, i one joj padoše niz leđa.

I sada ugleda Pejica dva mala uha, kako mu se čisto rugaju i posprdno smiju. Zastidi se, ali i obradova, pa krisnu od veselja i sreće — i zagrli Anku pa joj od milja poče da šapuće čas u lijevo čas u desno uho:

»Alaj su ti lijepe zečje uši . . .«

MATO S BRDA

Stari Mate Tipura slovio je među svojim bližim komšijama kao neki čudak. Seljaci s udaljenijih selišta mislili su o njemu, da je vještac. Svi su ga međutim držali za okorjela škrticu. Kada bi htjeli za nekoga da kažu, da je mimo ostali svijet, rekli bi: »Eh, baš je kao Mato s Brda.«

Da li je Mato znao, šta o njemu svijet misli i govori, ili nije znao, nije se dalo ni po čemu primijetiti, pa se činilo, da on za to baš mnogo ne haje.

Otkako ga najstariji ljudi pamte, živio je u svojoj naherenoj kolibi na Brdu, oko koje se nadvilo desetak starih šljiva. U jednom kraju avlijice trunule su daske nekadanjeg svinjca.

Iskone snaše pričale bi povjerljivo jedna drugoj, kako Mato ide svake hefte makar jednom u grad, pa kako ne znaju, šta tamo radi, zaključivale bi, da ide u banku i da tamo slaže svoje pare, što ih dobiva odnekale izdaleka od svoga sina Ive, ili koje — Bože mi prosti — kopa negdje na »Banici« iz starih grobova. Pričale bi, da ima pun sanduk dukata, ali ga je dobro sakrio i zakopao ispod kućnog praga. Ima on para, ali je škrt, pa ne će ni sebi da nešto priušti.

Tako su naklapale snaše, a tako je mislio i ostali svijet.

Eto otkako ga pamte takav je bio. A nitko od njih ne pamti, da bi mu ikada u razasutom čumezu bilo kokoš zakokodakala bilo pile zapijukalo. A još bi manje mogao itko od njih da kaže, da mu je zaroktalo prase u avliji.

Možda je nekada bilo sasvim drugačije — nekada, kada mu je bila živa baba Manda. No nju je Mate već davno sahranio, pa su je neki najstariji ljudi upamtili. Svi su upamtili Matu kao udovca.

Što je s Matinim sinom Ivom, ni to ne zna nitko zasigurno. Još kao dječačić otišao je nekuda u svijet pa se iza toga nije više nikada navraćao u selo, a ni ocu svome. Neki su — tko bi ih znao radi čega — zaključivali, da je Ivo u Americi ili nekakvom velikom gradu pa da odanle šalje ćaći grdne pare.

Tako svijet o svemu, što mu nije poznato, stvara čitave priče, pa su tako i oko Mate s Brda spleli cijeli niz vjerojatnih i nevjerojatnih priča.

Neke godine, kada su ono muslimani nagrnuli da se sele u Tursku i počeli prodavati svoje kuće i zemlje bud za što, digao se i Bajraga, da ide u muhadžire. Bajragine njive i bašće okruživale su Matinu bašću i spuštale se nizbrdo do same Save, a njegov se čardak uzdigao na brežuljku poviše Matina Brda. Dočuli seljaci, da će i bajraga da seli, pa zaokupiše Matu, da jeftino kupi toliku zemlju. Tako su govorili Mati, a u sebi su računali, kako bi navratili Matu, da im pozajmi koju stotinjarku za kupnju kojega dunuma zemlje.

Jednog sunčanog predvečerja sjedio je Mato u svome šljiviku i zagledao se, ni sam ne bi znao reći, kuda. Nad njim su se svinule grane pod teretom plavkastih šljiva, plavkastih, kao što je plavo nebo iznad Motajice, pa samo što ga ne lupkaju po masnoj kapi. Suhonjavim crnim rukama obuhvatio je oštrljata koljena, a bose noge kao da su htjele da se sakriju u zelenoj travi. Sijedi raščupani brkovi podrhtavali su oko tankih usnica, koje su se micale, kao da nešto šapću. Požutjelo, od sunca nagoreno lice u svojim dubokim brazdama krilo je mnogo toga, što nitko nije znao da pročita iz onih si-

vih, mrenom prevučenih očiju. Premda je ljetno sunce još pozlaćivalo površinu zmijolike Save i odanle iznad Motajice bacalo svoje strijelice i u šljivik Matin pa išaralo pod šljivama po travi ćilime najljepših boja, podrhtavala je Matina izderana košulja oko prsa i tresli se iskidani rukavi kao u groznici.

Eto takvoga Matu zatekoše braća Ivun i Pejan Markić, najbliže mu komšije, kojima su se njive također doticale Bajragine zemlje. Nazvavši mu Boga prvi će Ivun:

»Pogledaj samo Bajraginu Stranu, kako se polagano spušta ovamo prema tvojoj bašći. Ih, kao da ti se sama nudi pa ti veli: uzmi me, uzmi me.«

»Još je bolja Luka,« prihvati Pejan. »Eno je sišla niz brijeg, pa kao da će da se kupa u Savi. Pa gledaj samo, koliki je kukuruz na njoj . . .«

Matine su očice žmirkale sjetno i turobno.

»Znaš, Mato,« opet će Ivun, »mi bismo htjeli kupiti Luku, a tebi eto Strane . . .«

»Pa uzmi, brate,« prigušenim će mu glasom Mato.

»Uzeli bismo, ama nemamo para,« Pejan će.

»Pa šta ću vam ja?« odvraća Mato, a leđa mu se tresu od groznice.

»Mogao bi ti, kad bi samo htio,« navaljuje Ivun.

»Pa kako?« ne razumije ih Mato.

»Eh, kako da ne znaš,« namignu mu Pejan. »Pa eto pozajmi nam makar tri stotine forinti.«

Mato odiže glavu, pa upravi prema njemu mrenom prekrivene oči. Zatreptaše trepavice, suhe se usne skupiše kao u smiješak.

»Pa uzmi ti,« navaljuje Ivun. »Samo ne daj, da nam dođe kogod bilo u komšiluk . . . Trebat ćeš makar za Ivu . . .«

»Kakvog Ivu?« ljutnu se Mato.

»Pa tvoga Ivu,« tumači mu Pejan.

»Ivu, Ivu,« rasrdi se Mato. »Manite se vi mene!«

Zgvrči se Mato još jače i pritisnu bradu o koljena, kao da je htio da zaustavi drhtanje cijeloga tijela.

Vidješe braća, da im je sve badava, pa se pozdraviše s Matom i odoše, odakle su i došli. U prolazu zaviriše u Matinu kolibu. Sve pusto. U jednom budžaku kamara slame i nekakve prnje, a u drugom razbijena čaša i nešto kao nož.

»A gdje li mu je sanduk?« pomisliše braća i mrzovoljno se udaljiše.

Mato se pridiže i potraži bolje, sunčanije mjesto pa sjede na prag svoje kolibe. Ali groznica ne popušta. Tresla ga je i u mladosti pa mu evo izjeda i staračke kosti.

Naiđe opet po koji prolaznik.

»Hvaljen Isus,« — »hvaljen Isus,« — »na vijeke,« — »na vijeke,« — pozdravljaju, a Mato odzdravlja, ali slabo ih prepoznaje. Ionako je na pola ćorav, a groznica mu oduzima i ono malo vida. Pitaju ga prolaznici za zdravlje, a nekoji navraćaju razgovor na Bajraginu zemlju i na novce.

Tako to potraja nekoliko dana, dok nekakvi Galicijani i Madžari ne pokupovaše Bajragine njive i bašće. A tko je kriv tomu? A tko bi drugi bio, ako ne Mato s Brda, što ne dade para!

Drugom opet zgodom — Mato se bio upravo vratio iz grada (gdje li je bio?) pa je sio nasred kuće i počeo da odvezuje malen omot, koji je bio donio na leđima, kada banuše u avlijicu dva nepoznata seljaka. Jedan nosi pod pazuhom ovelik tefter. Lijepo su bili obučeni, ali po nošnji nisu bili iz ovoga kraja. Pratio ih je jedan — bit će, da je Bjelobrđanin.

»Hvaljen Isus!«

»Na vijeke!«

»Evo ovi ljudi kupe za crkvu,« veli Bjelobrđanin, »pa nas ljudi uputiše do tebe.«

Zavuče Mato ruku u omot pa poče nešto da kopa i prevrće i najzad izvadi pet krajcara pa im pruži.

Zgledaše se ljudi začuđeno i oklijevajući uzeše novac. Pozdraviše i odoše. Kad odmakoše, jedan će od njih:

»Eh, baš je škrtac.«

A Mato izvadi iz svoga omota nekoliko krušnih korica, glavicu luka i bočicu rakije pa se prekriži drhtavom rukom i poče da ruča.

Tako su prolazili dani i godine. Mato ih nije brojao ni onda, kada je bio u naponu snage, pa šta će ih brojati sada, kada se ionako primiču kraju. Groznica mu je ovo posljednjih godina dosta pomutila pamćenje, a ni inače nije bio nikada račundžija, pa ni uz najbolju volju ne bi znao reći rađoznalima, koliko mu je godina. Kada bi koji žandar ili oni od suda zapitali Matu za godine, običavao je da kaže:

»Eto, sinko, kada je Švabo prešao Savu, počeo sam da sijedim. Pa eto sad sračunaj . . .«

Kroz groznicu bi mu sinulo, koliko je imao oko sebe čeljadi i koliko dunuma zemlje, pa kako je bila jaka njegova zadruga. Čeljad se raziđe, razbježa, pomrije, a dunume kao da proguta Sava, pojedoše ih porezi, globe, šta li, kako li — nestade svega, a osta sam on, — i onaj — pokaraj me, Bože! — njegov sin Ivo tamo negdje daleko, u Zenici, ili je možda i on već u grobu . . .

Lako je to bilo prije. Rode šljive, — proda ih pa kupi malo soli, malo ovoga, malo onoga. A pred kućom bila šuma. Onda nije znao za zimu, a sad nema ni drvceta, da se malo ogrije. Nestalo šume, pobjegla u Motajicu, — daleko je do nje . . . Groznica ga trese, pa mu je studeno i bez zime . . .

Zahuja mećava i zapadoše snjegovi. Iz svake se kuće izdiže makar tanak dim, a Matina koliba zasuta snijegom kao da se zamrzla, kao da je zamrla.

»Škrt je pa žali i vatru naložiti,« vele najbliži susjedi.

Netko ga je bio vidio, kako je za posljednje mećave, koja se bila sručila sa Motajice, otišao nekuda s vrećicom na leđima. Poslije toga više ga ne vidješe.

Jednoga dana iza toga gonio je Ivun drva u grad pa prolazeći kraj Matine kolibe pomisli:

»Hajde, da vidim, šta radi stari po ovakoj zimi.«

Odgurnu vrata i stupi u kuću. U budžaku iz rpe slame i prnja viri žuto lice, obraslo bijelom bradom. Ispod masne kape strši raščupana bijela kosa. Širom rastvorene oči ne miču se.

Ivun nazva Boga, ali Mato ne odgovara. Ne miče se.

»Smrznuo se,« pomisli Ivun pa ga prodrma. Mato ukočen, leden — mrtav.

Ivun se prekriži i pomoli se za njegovu dušu.

Poslije dođoše komšije na poziv Ivunov. Radoznali pomisliše, kako će sada vidjeti silno blago, ali se razočaraše, kad ne nađoše ništa. Samo u vrećici kraj glave nađoše nekoliko stvrdnutih i smrznutih mrvica kukuruze, koje istresoše na snijeg gladnim opticama — posljednje dobro djelo Mate s Brda.

SADRŽAJ:

	strana
MAJKA PRIČA	3
LUDI MARKO	18
DRVAR LUKA	33
KRVAVI ČOKOT	42
PRSTOZNAK	66
CURA SA ZEČJIM UŠIMA	69
MATO S BRDA	74

O piscu ove knjige i prikaz njegova književnog rada izašao je na kraju njegove knjige „Pod čađavim krovom", koja je štampana među jeronimskim izvanrednim izdanjima za g. 1935.

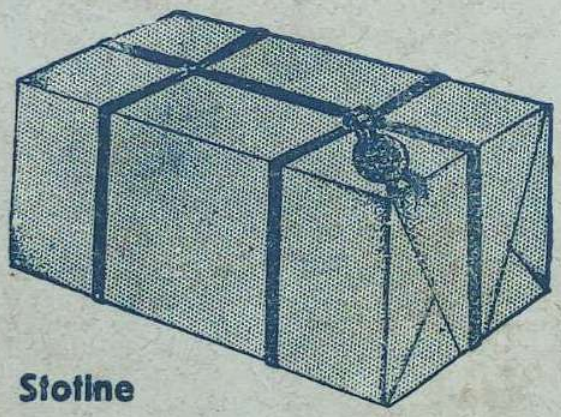

Stotine
ovakvih paketa

odašilje dnevno u sva mjesta u državi

R o b n a k u ć a

Kastner i Öhler

Z a g r e b, I l i c a 4 i 6

kod koje možete naručiti sve što je potrebno za Vas lično, za Vašu obitelj ili za Vaše kućanstvo

poštom ili željeznicom.

Ako roba ne bi odgovarala, istu zamjenjujemo ili vraćamo novac.

Birajte sve što Vam treba iz naših raskošnih kataloga, koje ćemo Vam slati na zahtjev besplatno.

Naručujte dakle i Vi poštom!

NASLOVNI LIST FOTOMONTAŽA V. MIROSAVLJEVIĆA